

د اعليحضرت امان الله خان اصلاحات او سقوط

عبدالباري جهاني

په افغانستان کې چې هر وخت د ترقۍ، تغيير او تنوير کلمات يادېږي نو دا اعليحضرت امان الله خان نوم به سم ورسره ملگري وي. د افغانستان په تاريخ کې به هيڅ مشر په دغه اندازه له خپل اولس او د هغه له ترقۍ سره د هغه په اندازه ژوره، صميمانه او صادقانه لېونۍ مينه نه وي ښودلې. د افغان اولس د نېکمرغه کولو، عصري کولو او پر مخ بېولو سره د امان الله خان مينه د يوه پاچا مينه نه، بلکه د يوه شاعر، هنرمند او نقاش مينه وه، چې زياتره په احساس افاده کېدلې. خو لکه څرنګه چې بيده اولسونه د خپلو هنرمندانو او شاعرانو د احساس په ژبه ډېر ناوخته پوهېږي، دغه راز د خپل دې وطن پالونکي پاچا په نېکو احساساتو او سپېڅلي مينې هم هغه وخت وپوهېدل او هغه وخت يې د ارمان او افسوس اوښکې پسې تويولي چې هغه د دوی او د خپل گران هيواد له تودې غېږې څخه، چې ده د جنون تر سرحده مينه ورسره درلوده، ډېر ليرې تللي وو، او نور يې د بيرته را ستندېلو امکان موجود نه و. هغه په ژوند د خپل اولس دپاره مړ سوی وو، او هغه ژبي چې ده په ياد وگرېږلې، ده د ارمانونو دښمنانو وار په وار غوڅي کړې.

اعليحضرت امان الله خان، چې په نړۍ کې د وخت د تر ټولو ستر استعماري طاقت په مقابل کې د سر پورته کولو او د جنگ داغلونو په افتخار خپل اولس په جوش او خروښ استقبال کړی او دغزاي لقب يې ورکړی و، خپل هغه اولس صرف د ترقۍ، ازادۍ او پر مختگ سره د هغه د لېونۍ مينې په گناه د کافر او لاتې په نوم له ملکه وشاره. خو د هغه پيل کړي اصلاحات ناکام نه، بلکه د ناپوهانو او داره مارانو د اغتشاش له امله د لنډي مودې د پاره بند سول. او د دې اغتشاش سره گواکي د امانې نهضت کمبله ټوله سوه. خو افغان اولس د شلمې پېړۍ په وروستيو لسيزو کې د دوهم ځل داخلي جنگونو تر پيل کېدلو پورې، د ترقۍ او پرمختگ پر لور، کله بيده او کله ويښ گامونه پورته کړل.

افغانستان د برتانوي استعمار څخه د استقلال د گټلو په وخت کې داسې هيواد وو چې سړی يې د خپلو تقريباً ټولو گاونډيو هيوادونو څخه وروسته پاته بللای سې. سواد د نشت په اندازه وو، او خلکو به حتی خپل خصوصي او کورني ليکونه په ملا ليکل او لوستل. او د ژوند د تقريباً ټولو معلوماتو او اطلاعاتو منبع يې ملایان او د جوماتونو انگرږونه وه. راډيو وجود نه درلود او د يوه ښار څخه تر بل ښار پورې د سفر کولو دپاره کله شپې او کله هفتې په کار وي. مطبوعات د نشت په اندازه وه. د اعليحضرت امان الله خان د پاچاهي په لومړيو شپو ورځو کې يوازې د امان افغان په نوم ورځپاڼه او په وروسته کې څو نورې محدودې دولتي او مستقلي ورځپاڼې خپرېدلې. دا ورځپاڼې هم يوازې په پايښت او لويو ښارونو کې، هغه هم يوازې محدودو باسوادو، خلکو لوستلې. خلکو، په عمومي صورت، د بازار په اوازو گوزاره کوله او چې څه يې اورېدل هغه يې منل. اعليحضرت امان الله خان حتی د اطلاعاتو وزارت نه درلود. ځکه ده فکر کاوه چې د ده نيت څرگند دی او د اصلاحاتو په هدف او گټور توب يې ټول وگړي پوهيږي. خو خبره هغسې نه وه. د اصلاحاتو دښمنانو د هيواد خلکو ته د ده پيغام نه يوازې نه رساوه بلکه په غلط ډول يې ور رساوه. اعليحضرت امان الله خان غوښتل چې د ۱۹۲۱، ۱۹۲۴ او ۱۹۲۸ کلونو د لويو جرگو غړي او وکيلان به د ده پيغامونه د خلکو تر غوږونو ورسوي خو هغوی زياتره ده او د ده اصلاحاتو ته وفادار خلک نه وه او چې خپلو سيمو ته ستانه سول خلک يې د خپل پاچا پرضد وپارول. ليون پولادا ص ۱۵۵

Ketabton.com

اصلاحات

ډير کسان فکر کوي چې د اعليحضرت امان الله خان اصلاحات له وخت څخه مخکې وه، ځکه نو خلکو او محافظه کارو عناصر د هغوی په مقابل کې عکس العمل وښود او بالاخره ده د پاچهي د سقوط سبب سول. په داسې حال کې چې، په لومړي سر کې، د هغه د ځينو اصلاحاتو ډير تود هرکلی وسو او د ټولني د پرمختگ او عمومي همکاري د زياتولو لپاره ډيره گټور ثابت سول. د هغه د اصلاحاتو مخالفينو او هغو ليکوالانو او مورخينو چې د ده د مخالفو رژيمونو تر تاثير لاندې يې ليکنې وکړې، يوازې هغو اصلاحاتو ته گوته ونيوله چې د افغانستان محافظه کارو عناصرو او د ټولني عنعنوي او بيسوادو خلکو ته نا بلده او د منلو وړ نه وه. د مرحوم مير غلام محمد غبار په شمول، هغو منورينو چې د اعليحضرت امان الله خان د اصلاحاتو له نهضت څخه يې بايد په کلکه دفاع کړي وای هم د هغه او د هغه د اصلاحاتو په برخه کې يو ډول مبهم نظر ورکړ. ډيرو مورخينو او ليکوالانو د اصلاحاتو د ناکامۍ ډير لوی علت د امان الله خان اشتباهات او ځيني تلواړي او بي وخته حرکتونه بللي دي. په داسې حال کې چې د هغه ځيني ناکاره او نا اهله ملگري، ځيني نامرده انډيوالان او حتی ځيني خاين عالي رتبه حکومتي مقامات د امانې نهضت په سقوط کې د هغه تر اصلاحاتو لوی رول لري. اعليحضرت امان الله خان ځيني داسې اصلاحات اعلان کړل چې اصلاحي نهضت اصلا د هغوی د عملي کولو لپاره پيل سوی وو او که ده له ځان سره ښه او ريښتوني ملگري لرلای، ښي او پر وخت مشوري يې ورکړي وای او اصلاحات سم

عملي سوي وای بنيابی نهضت له سره ناکام سوی نه وای. په اجتماعي برخه کې د انسانانو خرڅول کېدل او رانیول منع اعلان سول او د ټولني، په تیره بیا هزاره گانو، له خوا یی تود هرکلی وسو. بیگار یی منع کړ او یوازي د سرکونو جوړولو لپاره، چې د ټولني هر فرد ته یی کټه رسیدله، بیگار او وریا کار حتمي وبلل سو. د لومړي ځل لپاره یی د ټولني د هرې برخې لپاره منظم قوانین وضع کړل. د اداري فساد د له منځه وړلو په برخه کې اکثر اقدامات یی هم گټور وه او هم یی تقریباً د ټولو خلکو له خوا هرکلی وسو. د مالیاتو ټول سسټم یی له سره تنظیم کړ او حکم یی وکړ چی مالیات باید د جنس په توگه نه بلکه په نغدو پیسو واخیستل سي. اضافي مالیات یی، لکه د ملکې د سرغوري، لغو او غیرقانوني اعلان کړل. د افغانستان لپاره لومړنی کلنی بودجه یی، چې تر دغه وخته پوري چا نه پیژندله، منظور کړه. د حکومتی باقیاتو سسټم یی، چی د یوه سري او حتی د هغه د اولادونو ژوند یی تهدیداوه، له منځه یووړ. مرکزي او ولایتی شوراگان یی، چی ځیني یی انتخابي او ځیني یی انتصابي وې، منځته راوړی. له خارجي هیوادونو سره یی ډیپلوماتیک اړیکي ټینګ کړل او افغانستان یی تقریباً په ټولي نړی وپیژاند. د قبایلی خانانو، درباریانو، او د شاهي کورنی د لیري خپلوانو او سردارانو خاص امتیازات او تنخواگان یی لغو کړی. د مخابراتو او ارتباطاتو پراخي پروژې یی تر کار لاندي ونيولې. نوي سرکونه یی جوړ کړل، زاړه سرکونه یی ترتیم کړل، د تلفون او تلگراف خدمات یی پراخ کړل، د پوستي سسټم یی بهتر کړ او افغانستان د پوستي د بین المللی ټولني غړی سو، پلونه یی اباد کړل او د افغانستان د ملکي هواگرځني لومړنی پروگرام یی پیل کړ.

اعلیحضرت امان الله خان، له خپلي لومړی ځوانی څخه، په دې پوهیدی چی د ده د هیواد د وروسته پاته والي یو لوی علت بیسوادي او له نړی څخه بیخبري ده. کله چی قدرت ته ورسیدی، له هغي لومړی ورځي یی د ټولني د تعلیم او تربیي د سسټم بهتر کولو ته ملا وتړله او د خپلي پاچهی تر پایه پوري یی د اصلاحاتو تر بلي هرې برخې دغي خواته زیاته توجه وکړه. لیون پولادا لیکي په دې کي هیڅ شک نسته چی د هغه په اجتماعي اصلاحاتو کي د تعلیم او تربیي په برخه کي اصلاحات تر ټولو مهم وه. نه یوازي د ده له خپله نظره بلکه د ټولني د راتلونکي لپاره هم. د ده له نظره د تعلیم او تربیي د اهمیت اټکل له دې څخه کیدلای سي چې د ده د پاچهی به وخت کي د تعلیم او تربیي مدال تر ټولو ملکي او پوځي مدالونو مهم وو. د اوسني افغانستان د مشرانو ټول نسل په مستقیم او غیر مستقیم ډول د امان الله خان د تعلیم او تربیي د سسټم محصول دی. که امان الله خان د تعلیم او تربیي په برخه کې ابتکارونو ته توجه نه وای کړی او د بنووني او روزني د ودې او انکشاف جرأت یی نه وکړی نننی افغانستان به د عصري کیدلو په لاره کي تر نن ورځي ډیر کلونه شاته پاته وای. یوشی چې نه په ډیرو پیسو تر لاسه کیدلای او نه په زور د چا لاسته ورځي هغه تعلیم یافته او روزل سوي بشري قوه ده. پولادا ص ۸۹

د افغانستان په تاریخ کي هیڅ پاچا او مشر د هیواد له بنووني او روزني سره، نه له ده نه مخکي او نه له ده څخه وروسته، دومره لیونی او ریښتوني مینه بنولې ده. هغه په کال ۱۹۲۵ کي کندهار ته د خپل پنځه دیرش ورځني سفر په ترڅ کي پخپله بنونځیو ته ولاړ، د بنونکو تعلیمي سوبه یی وکتله، له شاگردانو څخه یی پوښتني وکړی، د حاضرې کتابونه یی وکتل د دايمي غیر حاضرانو په باره کی یی، چې شمیر یی ۱۸۹ تنو ته رسیدی، له حکومتی مامورینو څخه تحقیقات وکړل. شاگردان او د هغوی مشران یی ور وغوښتل او د شاگردانو مشران یی پنځه پنځه روپی جریمه کړل. هغوی ته یی د بنونځیو د تاسیسولو او عصري تعلیم او تربیي د هدفونو او گټو په باره کي مفصله وینا وکړه او دا یی هم ورته وویل چې که په راتلونکي کي د هغوی اولادونه بنونځیو ته حاضر نه سي نو دوی ته به سختی سزاوي ورکړي. حاکمیت قانون ص ۴۴

اعلیحضرت د مذهبي او ژبني تبعیض د له منځه وړلو په منظور حکم وکړ چې پښتانه، فارسي ژبي او هندوان دي، چې تر دغه وخته یی په جلا جلا بنونځیو کي درس وایه، ټول په یوه بنونځي او گډو ټولگیو کي سبق وایی. هغه دغه راز حکم وکړ چې لومړنی زده کړي د ټولو افغانانو لپاره حتمي او جبري دي. هغه کتاب ص ۴۵

اعلیحضرت امان الله خان کندهار ته د خپل سفر په ترڅ کي، تقریباً هره ورځ، له سل گونو او حتی زرگونو خلکو سره ناستي درلودې. د جمعی د لومونځونو امامت یی پخپله کاوه او په ویناو کي یی د نورو ملی مسلو ترڅنګ، پر عصري بنووني او روزني باندي، چې د هرې ټولني د پرمختګ اساس دی، هر وخت ټینګار کاوه. هغه پخپله یوه وینا کي وویل چې ځیني ملایان او سپین ربري، په پتو سترگو او پرته له دې چې زموږ د بنونځیو په پروگرام یی ځانونه خبر کړي وي، هغه چټي او ببخابه بولي. هغه پخپله وایی چې د جمعی په ورځ یی په خطبو او په ښار کي د گرځیدلو په ترڅ کي له خلکو سره د بنونځیو د گټو په باره کي خبري وکړی. هغو شاگردانو ته یی چې په بنونځي کي یی غیر حاضرې نه کوله نغدي پیسي په انعام کي ورکړی. ۱۳۰ تنو شاگردانو ته یی چې تازه بنونځي ته شامل سوي او د ده له حضور څخه تیر سوي وه نغدي پیسي ورکړی او هغه شاگردان یی چې غیر حاضرې یی کوله جریمه کړل. هغه کتاب ص ۵۰-۵۱

اعلیحضرت امان الله خان، د هیواد د سختو مالي ستونزو سره سره، د بنووني او روزني خواته ځکه ډیره زیاته توجه واړوله چې په دې پوهیدی چې د هغه د پراخو اصلاحاتو لپاره پوهو او تعلیم یافته کسانو ته ضرورت لري. هغه بنوونه او

روزنه جبري کره او په عامو ځایونو کې یې اعلانونه وکړل چې ټول خلک مجبور دي چې خپل ماشومان بنونځی ته واستوي او حکومتي مامورینو ته یې خبرداری ورکړ چې که خپل ماشومان په بنونځي کې داخل نه کړي نو ښایي جریمه سي او هم ښایي له وظیفې څخه برطرف کړل سي. هغه دغه راز د منځنیو او لوړو زده کړو د شاگردانو د تشویقولو په منظور هغوی ته په میاشت کې یوه لږه اندازه پیسې ورکولې او تر یوه حده یې د هغوی د جامو غم خور. گریگوریان ص ۲۴۰-۲۴۱

اعلیحضرت امان الله خان، د ملایانو او حضرتانو د پروپاګندونو او تبلیغاتو په خلاف، چې ویل یې امیر د هغوی ماشومان بهر ته لیرې او هغوی په بهرنیو هیوادونو کې کافران کوي، بهر ته د لیرل کېدونکو شاگردانو ټول کره وره تر سختې څارنې لاندې نیول. کله چې به شاگردان بهر ته لیرل کېدل هغوی مجبور وه دا ژمنه وکړي چې روژه به نیسي، لمونځونه به کوي او د مسلمانانو په ټولو اخترونو او مقدسو مراسمو کې به برخه اخلي. کله چې عیسوي شاگردان کلیسا ته ځي او هلته د خپل انجیل په لوستلو لگیا سي نو افغاني شاگردان باید د خپلې عقیدې د غښتلي کولو لپاره قرآن شریف ولولي. شاگردانو ته ویل کېدل چې د خوراک او څښاک په وخت کې د قرآن شریف احکام په کلکه رعایت کړي. شاگردان د نڅا کولو، د غیر اخلاقي نمایشونو د ننداره کولو او له ښځو سره د اړیکو د ساتلو څخه منع وه. که هر شاگرد له دغو مقرراتو څخه سرغړونه کړي وای هغه بیرته هیواد ته را غوښتل کېدی. د شاگردانو د کړو وړو د څارلو لپاره، له هرې وړې ډلگۍ سره یو تن لیرل کېدی او هغه به، وخت په وخت، مقاماتو ته خپل رپوټ ورکاوه. گریگوریان ص ۲۴۲-۲۴۳

اعلیحضرت امان الله خان په دې پوهیدي چې د امان افغان په نوم یوازینی جریده، چې د سراج الاخبار ځای یې نیولی وو، نه هر وخت د افغانستان ټولو ولایاتو ته لیرل کېدلای او نه د اطلاعاتو په ترلاسه کېدلو کې د خلکو تنده ماتولای سي. هغه د خپلې پاچهي په لومړیو شپو ورځو کې یوازې د آزادو مطبوعاتو تحریک پیل نه کړ بلکه یو مطبوعاتي انقلاب یې راووست. د مطبوعاتو په ساحه کې یې داسې اور ولگاوه او داسې رڼا یې خپره کړه چې تر نن ورځې پورې یې چا د بیرته خاموشولو توان نه دی پیدا کړی. د لومړي ځل لپاره، خلکو ته، د هیواد په تقریبا ټولو ولایاتو کې، پر خپل حکومت باندي د انتقاد کولو زمینه برابره سوه؛ خلکو ته د انتقاد کولو او نظر څرګندولو جرأت ورکړه سو او په انصاف سره ویلای سو چې که دغه منور پاچا نه وای ازاد مطبوعات به، خدای خبر، چې کله او څرنگه پیل سوي وای. په کال ۱۹۲۰ کې په جلال اباد کې اتحادمشرقي په خپرونو پیل وکړ او په هماغه کال په هرات کې د اتفاق اسلام په نوم اخبار له چاپه راووت. د افغانستان په شمال کې د بیدار په نوم اخبار او په مزار شریف کې د اتحاد اسلام اخبار خپروني پیل کړي. په کال ۱۹۲۱ کې په بغلان کې اتحاد بغلان، په کال ۱۹۲۲ کې په قطغن کې اتحاد خان آباد، په کال ۱۹۲۱ کې په کندهار کې طلوع افغان، په کوهستان کې ستاره افغان په خپرونو پیل وکړ. په کال ۱۹۲۳ کې په کابل کې د حقیقت په نوم اخبار له چاپه راووت او په هماغه کال د انیس په نوم ورځپاڼې په پښتو ژبه خپروني پیل کړي. گریگوریان ص ۲۴۵

اعلیحضرت امان الله خان ملي یووالي ته، چې د ترقی او سمسورتیا بنسټ دی، ډیر ښه متوجه وو او تل به یې په خپلو ویناو کې د ملي یووالي تبلیغ کاوه. د افغانستان په تاریخ کې ښایي ډیرو لږو پاچاهانو د ملي وحدت له تبلیغولو سر دومره څرګنده علاقه ښودلې وي. پاچا امان الله خان کندهار ته د خپل سفر په ترڅ کې د جمعي د ورځې په یوې خطبې کې وویل "هر څوک چې په افغانستان کې اوسیري، له استثنی پرته، افغان بلل کېږي او د دې هیواد ټول اقوام مسلمانان دي. د هیچا لپاره دا وړ نه ده چې له اسلامیت او افغانیت څخه مخ واړوي او په خپل قوم ونازیري. د خپل قوم ل امله ځان تر نورو ممتاز وبولي او که څوک قومیت تر اسلامیت لوړ بولي نو د هغه ایمان حتما کمزوری او عقیده یې سسته ده..."

له ښوونې او روزنې، اصلاحاتو، عدالت، ډیموکراسی او د ښځو له حقوقو سره د اعلیحضرت امان الله خان مینه د هغې وینا څخه ښکاري چې اروپایی هیوادونو ته د سفر د پیل په وخت کې یې په کندهار کې له خلکو سره د خدای په امانی کولو په ترڅ کې کړې ده. هغه وویل: لومړی خو زه د خدای تعالی او د هغه له پیغمبر څخه راضي او مشکور یم. بیا نو په داسې حال کې چې اوبنګي مي په سترگو کې دي، غواړم تاسي ته ووايم ټولو هغو شیانو ته چې تاسي اشاره وکړه هغه خو لومړی خدای تعالی او دوهم تاسي پخپله کړي دي. زه د خدای تعالی شکر اداکوم او له تاسي څخه مننه کوم او له خدای تعالی او تاسي څخه د نوري مرستې غوښتنه کوم. بهر ته زما د سفر کولو هدف تاسي ته د گټې رسول دي. زه غواړم داسې نوي شیان ستاسي لپاره انتخاب کړم چې مور یې اوس نه لرو... ده خلکو ته وویل چې له هیواد سره مینه ولری، له خپلې خاوري څخه دفاع وکړی او دا په یاد ولری چې تاسي ټول یو ملت یاست. ده وویل پاچا د امر کولو حق نه لري. دا حق چا له منځه وړی دی؟ ما له منځه وړی دی. ځکه چې خدای تعالی وایی چې مور باید له خلکو سره سلا مشوره وکړو. نو زما نصیحت ته غور ونیسي او هیڅ وخت د یوه دیکتاتور پاچا د لاندې ژوند مه کوی. خرافات پرستي مه کوی. د مثال په توګه ځینو بیخپرو ملایانو تاسي ته د مذهب ځنځیرونه اچولي دي. دوی تاسي ته د مذهب په باره کې غلط معلومات درکړي دي، او تاسي یې غولولي یاست. تاسي باید هغه څه ومنی چې خدای تعالی او د هغه پیغمبر امر درته کړی دی. تشي د ملا خبري مه منی.

زه دغه راز درته وایم چي تاسي باید د خلکو ترمنځ توپیر ونه کړی. تاسي ټول یو هیواد او د یوه بل وروڼه یاست. زه غواړم په دغه برخه کې ستاسي رایه واخلم. او ټولو خلکو سمدستي لاسونه پورته کړل. زه دغه راز درته وایم چي له خپلو میرمنو سره ښه سلوک وکړی. له هغوی سره بد مه کوی ځکه چي دوی هم خدای تعالی ته امید لري، بشر دی او حقوق لري. تر یوې ښځې زیاتي مه په نکاح کوی ځکه چي تاسي یې ساتلای نه سی. تاسي باید خپل ماشومان ښونځیو ته ولیري. تاسي باید خپل ماشومان د زده کړو لپاره بهر ته ولیري. خپله ټوله شته مني د خپلو ماشومانو په ښوونه او روزنه ولگوی.

ما چي هر څه درته وویل هغه د خدای تعالی او د هغه د پیغمبر احکام دي. سټیوارټ ص ۳۲۰
کندهار ته د سفر په ترڅ کې د خلکو په منځ کې د هغه له یوې وینا څخه ښکاري چي حکومتي ادارې ټولې په فساد کې ډوبې دي. هغه ته اداري فساد له ډیرو پخوانیو وختونو څخه په میراث پاته سوی وو او د ده لپاره گرانه وه چي په یوازې سره یې د دې مهلک اجتماعي دښمن ریښې ایستلې وای. هغه خلکو ته په وینا کې وویل چي ما د خپل مظلوم او نیستم رعیت د سر او مال څخه د ظالمانو او تیري کونکو د لاس لندولو لپاره نظامنازي جوړي کړي. خو څوک په هغه عمل نه کوي او یا سم نه دي ورباندي پوهیدلي. حاکم د خلکو هستي د ځان بولي او وایې چي خلک باید رشوتونه ورکړي او میلمستیایي ورته وکړي. ملا وایې خلک باید هغه ته خیراتونه ورکړي او څوک یې باید له حلوخوریو څخه را ونه گرځوي. کاتب وایې له خلکو څخه پیسي اخیستل د هغه حق دی. قاضي فتوا ورکوي چي د خلکو د دعوو د فیصله کولو په وخت کې چي له هغوی څخه هر څه وغواړم هغه ماته حلال دي. حاکمیت قانون ص ۸۴

اعلیحضرت امان الله خان له یوې خوا د هیواد د عصري کولو او پر مختگ لپاره په هره برخه کې ژور اصلاحات پیل کړل او له بلې خوا، په یوازې سر، د خپلو ټولو مخالفو ملایانو، روحانیونو، خانانو، فاسدو او رشوت خورو مامورینو او ډاره مارانو او قاتلانو په غیر ورغی. هغه فکر کاوه چي که یو زړه ور او وطن پالونکی مشر له جدیت څخه کار واخلي نو غلا، فساد او بې امنیتی ته خاتمه ورکولای سي. په داسي حال کې چي تر څو پوري د غلا او بې امنیتی علتونه له منځ ولاړ نه سي یوازې د ډاره مارانو په نیولو او په سزا رسولو کار نه کیږي. اعلیحضرت امان الله خان د کندهار د سفر په خاطر او کي لیکي چي د کندهار امنیت په دې اندازه خراب سوی وو چي که ما گناه کارانو ته سزا ورکړې نه وای نو امنیت به نه وای راغلی. بالاخره مي د مفسدینو په سزا رسولو او وژلو بنا وکړه او څو ورځي مي د قصابانو په څیر قصابي وکړه. په زړه کې مي وویل چي زه کندهار ته د کار لپاره نه بلکه د قصابی لپاره راغلی يم. تر څو چي په څو ورځو کې مي کندهار له اشرارو څخه پاک کړ او ښار آرام سو او په ټول ښار کې نه لوی او نه کوچنی غل لیده کیدی. اعلیحضرت امان الله خان ټول هغه ظالم خانان، چي دی یحیی خان د مثال په توگه یادوي، په سزا ورسول او ځیني یې اعدام او قتل کړل چي د خپلو ځانونو د ساتلو او دښمنانو د خپلو لپاره یې غله او ډاره ماران ساتلي وه. حاکمیت قانون ص ۲۲۴

د افغانستان په تاریخ کې به هیڅ مشر د خپلو خلکو سره دومره له نیژدې نه وي کښینستلی او دومره د زړه له کومي مینه به یې نه وي ورسره کړی. اعلیحضرت امان الله خان خپل سلطنت د هیواد د اکثریت مظلومانو او غریبانو باله او د کندهار خلکو ته د خپلې هغې وینا په ترڅ کې چي د پچي په اساس یې د عسکري خدمت د ښیگنو په باره کې ورته کوله وویل " ټول په دې پوه سی چي زما سلطنت د خان او ملا، ملک او مخورینو سلطنت نه دی. بلکه زما حکومت د عاجزانو، غریبانو، کروندگرو او کسب کارانو د ژوند د ښیگنو دپاره دی. او په هره وسیله چي کیږي د افغانستان د عام ملت د سمسورتیا او خوښیو لپاره به خدمت کوي. څرگنده خبره ده چي کله ټول ملت آرام او خوشاله وي نو خانان او د نفوذ خاوندان به هم ورسره خوښ وي. نن غرمه که څه هم چي څوک به نه وي پوهیدلي چي ما ولي ډوډی ونه خوره خو علت یې دا دی چي ما ولیدل چي تاسي ټول په چمن او د باغ پر سرکونو باندي د جرگې په انتظار ناست واست. او ستاسی خانانو او مشرانو د سلامخانې په برنده کې ستاسي په مخ کې پر چوکيو او میزونو باندي ډوډی خورله. ما چي دا حال ولیدی نو په زړه کې مي وویل چي زما دي زهر سي! چي ستاسي په مخ کې ډوډی خورم " حاکمیت قانون ص ۹۳
اعلیحضرت امان الله خان په کندهار کې د خپلو ویناوو په ترڅ کې څو ځله د خرقې شریفې بست ته، چي غلو او فراریانو به پناه پکښي اخیستله، اشاره وکړه او وې ویل چي د خرقې شریفې حریم د مسلمانانو د عبادت دپاره دی. هغه د قاتلانو او ډاره مارانو، چي د خدای او بنده گانو پر حقوقو یې تیری کړی دی، د پتیدلو ځای نه سي کیدلای. دغه راز یې په هغو روحانیونو ملنډي ووهلي چي ویل به یې له آسمان څخه د دښمن الوتکه په یوه پف را غورځوي، د خاینانو توپونه په چف بندوي او د ماشین گنو گولی په تف بندوي. ده وویل چي زموږ پیغمبر چي د هغه له رویه ټول کابینات پیدا سوي دي له دښمن سره د توري په زور جنگیدی او په جنگ کې یې مبارک غاښ شهید سو. نو دې روحانیونو دا قدرت له کومه کړ. دا خبري که څه هم چي د شریعت له مخي سمې وي خو په دې برخه کې د بیسوادو عوامو لپاره د ملا او پیر خبري، چي دوی له وروکوالي عادت ورسره نیولی وو، ډیري مهمي او پرحق ښکاریدلي او د ده پر منطق یې غور نه سو نیولای. هغه کتاب ص ۸۹

ستونزي او عكس العمل

اعليحضرت امان الله خان په داسې يوه وروسته پاته ټولنه كې اصلاحات پيل كړل چې په هره برخه كې يې كار ته ضرورت درلود. په افغانستان كې امير دوست محمد خان، امير شيرعلي خان، د امير امان الله خان نيکه امير عبدالرحمن خان او د ده پلار اميرحبيب الله خان هر يوه په خپلو وختونو كې پوځي، اداري، مالي، صنعتي او كلتوري اصلاحات راوستلي وه. نه يوازې د جدې عكس العمل سره مخامخ سوي نه وه بلكه لا يې هركلې هم سوي وو. خو د امان الله خان اصلاحاتو له هغوی سره توپير درلود. د هغه اصلاحاتو انقلابي بڼه درلوده او د ټولني هره برخه يې په نظر كې نيولي وه. د افغانستان په څير يوي وروسته پاته ټولنه كې دغه راز اصلاحاتو قوي مركزي حكومت، غښتلي او وفادار پوځ، قوي مالي بنسټ او منابعو او د اصلاحاتو طرفدارو يوه يا څو گوندونو، تبليغاتي او تنظيمي قوت، ته ضرورت درلود. د اعليحضرت امان الله خان سره په دې ټولو لازمو وسايلو كې تقريبا يوه هم نه وه. د بنووني او روزني په شمول، د هغه تقريبا ټول اصلاحات انقلابي وه. كه يې د ځينو تود هركلې وسو نو د ځينو سره يې له لومړۍ ورځې مخالفت څرگند سو. كه امان الله خان خپله ټوله، او يا زياتره، توجه د بنووني او روزني او مطبوعاتو خواته اړولې وای او د دې ترڅنگ يې، د هيواد د مالي امكاناتو سره سم، د صنعتي او تجارتي اصلاحاتو ته مخه اړولې وای نو بښايې هم يې د افغانستان د پر مخ بيولو اړمان پوره سوي او هم بښايې د چندانې لوی عكس العمل سره مخامخ سوي نه وای. د ده نيکه امير عبدالرحمن خان هم په هيواد كې د پيرانو او ملايانو له مخالفتونو سره مخامخ سو. هغه هم د ملايانو او پيرانو امتيازات يا لږ كړل او يا يې له منځه يوړل. حتی د كندهار په خرغه شريفه كې يې د كندهار تر ټولو لوی ديني عالم، ملا عبدالرحيم، په خپل لاس وواژه مگر چا ځكه عكس العمل ښكاره نه كړ چې يو خو يې قوي مركزي حكومت درلود او بل يې ملايانو ته داسې پلمه په لاس نه وه وركړې چې هغوی په جوماتونو او كليو كې د هغه پر ضد كار ورڅخه واخلي.

له اعليحضرت امان الله خان سره، د خپل پلار او نيکه په څير، غښتلي مركزي حكومت او پوځي قوت نه وو. هغه په دغه حال كې هم له ملايانو سره، چې هر گړی يې له ټولو عامو او بي خبرو خلكو سره تماس درلود او ټولو يې هرې خبرې ته غور اېښود، او حضرتانو سره، چې په سل هاوو زره مريدان يې درلودل، مخامخ سو. كه اعليحضرت امان الله خان، چې په ټول هيواد كې يې د غازي په نوم شهرت او محبوبيت درلود، ملايانو ته په لوی لاس د خپل ځان پرضد د تبليغ لپاره پلمې نه وای وركړې بښايې دونه ژر يې د ده قدرت ته صدمه نه وای رسولې. خو هغه د خپل هيواد د ديني عالمانو او ملايانو د خپه كولو ترڅنگ، چې د هر ډول مترقي اصلاحاتو سره يې مخالفت ښودى، خپل پوځ، چې پلار او نيکه يې په ډيرو خواريو روزلي او تنظيم كړي وو، او ده هم د اصلاحاتو په عملي كيدلو كې، ډير زيات ضرورت ورته درلود، په لوی لاس داسې كمزوری كړى وو، چې بالاخره يې د يوه عادي ډاره مار سره د مقاومت كولو او پر شا تمبولو توان نه درلود.

د پوځي جبري خدمت موده يې له دوو كالو څخه دريو كالو ته اوږده كړه. زاړه پوځي قطعات يې، چې بڼه روزنه او تجربه يې درلوده، رخصت كړل او ځای يې ځوانانو ته وركړ. د زرو پوځي قطعاتو عسكرو په مياشت كې شل روپۍ تنخوا درلوده خو ځوانو قطعاتو ته يې په لومړي سر كې د مياشتني دولس روپۍ وټاكلې او بالاخره يې هغه تنخوا هم په مياشت كې پنځو روپيو ته را كمه كړه. پولادا ص ۷۶ طبيعى خبره ده چې له عسكري خدمت سره د عسكرو او صاحب منصبانو علاقه كمه سوه او پوځ ورځ په ورځ كمزوری سو. مير غلام محمد غبار، چې په هغه وخت كې ځلمى وو او هر څه يې په سترگو ليدلي دي، هم د پوځ، په لوی لاس، كمزوره كيدلو ته اشاره كوي او وايي چې له پوځ څخه هغه تجربه كار او تكړه كسان چې د استقلال په جنگ كې يې توره كړې وه يا له كاره گوښه سوه او يا حتی بنديان سول او پر ځای باندي يې نايب سالار محمود سامي او هغه ته ورته كسان وټاكل سول. غبار ص ۸۱۱ حتی لودويك آدمك خو لا په دې عقیده دی چې امان الله خان د خارجي يرغل خطر نه احساساوه او فكر يې كاوه چې د داخلي مخالفتونو او احتمالي ښورښونود خپلو لپاره وړې پوځي قوې ته، چې د هوايي قوې ملاتړ وسره وي، اړتيا لري. ځكه يې نو د الوتكو د اخیستلو په نامه د عسكرو څخه يوه مياشت تنخواوي وگرځولې او هغه تجربه كار صاحب منصبان يې چې لا هم په پوځ كې وه يو په يو له پوځه وايستل. آدمك ص ۸۶

سپه سالار محمد نادر خان د اعليحضرت امان الله خان له دغو پوځي اصلاحاتو او له پوځ څخه د تجربه كارو صاحب منصبانو د ايستلو او گوښه كيدلو له پروگرام سره ډير سخت مخالفت وكړ. خو محمود طرزي، چې د تركيې ډير ټينگ طرفدار وو او د هغه هيواد د ټولو پوځي اصلاحاتو ملاتړ يې كاوه، د اعليحضرت امان الله خان د نويو پوځي اصلاحاتو ملاتړ وكړ. زاړه او تجربه كار صاحب منصبان د نادر خان په طرفداري ودریدل او ملكي مامورينو زياتره د محمود طرزي ملاتړ وكړ. په دې توگه په كابينه كې لومړنى جدي درز را پيدا سو. پولادا ص ۱۱۶

د اعليحضرت امان الله خان له پاچهۍ څخه ايله يو كال تير سوي وو اعتمادالدوله سردار عبدالقدوس خان له كندهار څخه كابل ته د مجددي د كورنۍ دوو مشرانو شمس المشايخ فضل محمد مجددي او نور المشايخ فضل عمر مجددي ته يو مفصل ليك واستاوه او په هغه كې يې د اعليحضرت امان الله خان د چټكو اصلاحاتو، مشروطه شاهي نظام او خارجه وزير

محمود طرزي څخه ژوره کرکه څرگنده کړې او د کندهار له علماوو څخه يې غوښتي وه چې د مشروطه نظام د ردولو او د ټولو مشروطه غوښتونکو د رېښو ايستلو او د قتلولو فتوا تر لاسه کړي. د کندهار څلورويشتو ديني عالمانو، اوو تنو قاضيانو او دريو سيدانو د سردار عبدالقدوس خان په غوښتنه يوه فتوا صادره کړه او په هغې کې يې مشروطه شاهي يو مردود نظام اعلان کړ خو د مشروطه غوښتونکو د قتلولو فتوا يې ور نه کړه. د کندهار عالمانو په هغه فتوا کې دغه راز ويلې وه چې قزلباش د قبلي خواته سجده کوي، د قرآن مجيد تلاوت کوي او د شهادت کلمه وايي. ځکه نو هغوی ټول مسلمانان گڼل کيږي، له هغوی سره نکاح روا ده او د سر او مال ساتنه يې بايد وسي. حقيقت التواريخ ص ص ۳۸۷-۳۸۹ مور گورو چې ملايانو، روحانيونو او د زاره فکر څښتنو عالي رتبه مامورينو د اعليحضرت امان الله خان د قدرت د لومړيو شپو ورځو څخه د هغه د نظام او اصلاحاتو د مفکورې سره مخالفت پيل کړی وو. اعليحضرت امان الله خان د تبليغاتو لپاره تقريبا هيڅ وسايل په لاس کې نه لرل خو مخالفينو يې هره ورځ، د جوماتونو د ملايانو، امامانو، شيخانو او مريدانو له لارې، خپل د مخالفت آواز تر خلکو پورې، چې تقريبا ټول بيسواده وه، رسولای سواي. د هيواد د عصري کولو په نيت اعلان کړو او روانو کړو اصلاحاتو سره يې ورو او لويو مخالفتونو کرار کرار زور واخيست او، د وطن او ترقي د دښمنانو په لمس، بالاخره د خوست هغه وسله وال پاڅون پيل سو چې څه کم يو کال يې دوام وکړ. په زرگونو سرونه پکښې ورغړيدل، په زرگونو کورونه تباه سول، ښارونه او کلي لوټ سول او هغه په سل هاووزره روپۍ چې بايد د اصلاحاتو د پروگرام په عملي کيدلو لگيدلي وای د خوست او شاوخوا سيمو د ښورښونو په کرارولو ولگيدلي. په خوست کې د ملا عبدالله او ملا عبدالرشيد په مشرۍ ښورښ پيل سو. منگلو او زازيو سمدستي د ښورښيانو ملاتړ پيل کړ. د ښورښ او ناکرارو لمن ډير ژر تر لوگر او غزني پورې ورسیده. په لوگر کې د برکي برک، برک راجان، پل علم ښارونه او کلي چور سول. حکومتي خزاني او جبهه خانې د ياغيانو لاسته ورغلي. ښورښ هغه وخت سياسي رنگ واخيست چې د امير محمد يعقوب خان زوی عبدالکريم له هند څخه په پټه ځان خوست ته ورساوه، له ښورښيانو سره يو ځای سو او ځان يې پاچا اعلان کړ. اعليحضرت امان الله خان له سپه سالار محمد نادرخان څخه وغوښتل چې د جنوبي د ښورښ په ځپلو کې ل خپل نفوذ څخه کار واخلي. مگر څرنگه چې سپه سالار محمد نادرخان د جنوبي له خلکو سره ښه اړيکي درلودل او هغوی د استقلال په جنگ کې ښه همکاري ورسره کړې وه نو د جنوبي د ښورښ له ځپلو څخه يې معذرت وغوښت او اعليحضرت امان الله خان هم هغه د دفاع له وزارت څخه برطرف او پاریس ته يې د سفير په حيث وليږی. حقيقت التواريخ ص ۳۹۹

د اعليحضرت امان الله خان تقريبا ټولو لايقو جنرالانو او لويو افسرانو د دې ښورښ په ځپلو کې برخه واخيستله. د غزني په جبهه کې د دفاع د وزير مرستيال جنرال عبدالعزير خان، داخله وزير غلام محمد خان او جنرال محمد عمر خان جنگيدل. د لوگر په جبهه کې شاه ولي خان او پخوانی صدر اعظم څلور اتيا کلن سردار عبدالقدوس خان او سپه سالار غلام نبي خان چرخي جنگيدل. په گردیز کې د جنگ وزير محمد ولي خان قوماندۀ ورکوله او محمد صديق خان د علی خیلو پلټني اداره کولې. د کابل والي علی احمد خان په جلال اباد کې د خوگياڼيو ملاتړ تر لاسه کاوه. آدمک ص ۸۸ د جنوبي د ښورښ په ځپلو کې د دونه لويو مقاماتو او جنرالانو د برخی اخيستلو څخه ښکاري چې د هغه لمن دونه پراخه سوې وه چې د اعليحضرت امان الله خان سلطنت يې د نسکوريدلو له خطر سره مخامخ کړی وو. دې ښورښ څه باندې نهه مياشتي دوام وکړ. ايله د کال ۱۹۲۵ د جنوري په مياشت کې، په بشپړه توگه، وځپل سو. د دې ښورښ د ځپلو په وخت کې د اعليحضرت امان الله خان د حکومت او پوځ کمزوري ځکه څرگنده سوه چې هغه د خپل منظم پوځي قوت په زور د ياغيانو سره د مقابلې توان نه درلود او د مهمندو، شينوارو، وزيرو، اپريديو او هزاره قومي مليشو څخه يې کار واخيست او د ياغيانو په مقابل کې يې جهاد اعلان کړ. په دې جنگ کې اولس او حکومت ته ډير درانه ځاني او مالي تلفات ورسيدل. تقريبا ۳۵۰۰ کورونه بمباري او وسوځول سول. ۱۵۷۵ تنه ياغيان مړه او تپيان سول او څلور سوه ښځې او ماشومان د يخنی او لوري څخه مړه سول. داسې ښکاري چې د حکومتي قواوو تلفات به هم تر دې کم نه وه. د دې ښورښ په ځپلو پنځه ميليونه پونډه، چې د حکومت دوه کلن عايدات وه، ولگيدل. امير مجبور سو چې د هيواد د عصري کولو ځيني پروگرامونه پرېږدي او د خلکو په نزد يې اعتبار ته هم ډيره صدمه ورسيدله. گريگوريان ۲۵۵

د کال ۱۹۲۵ د جنوري پر ديرشمه ملا عبدالله، چې په حکومتي تبليغاتو کې يې گود ملا باله، او د هغه ملگری ملا عبدالرشيد ونيول سول. عبدالکريم بيرته هند ته وتښتيدی. انگليسی مقاماتو هغه برما ته تبعيد کړ او لږ وخت وروسته يې په رنگون کې ځان وواژه. اعليحضرت امان الله خان د ملا عبدالله او ملا عبدالرشيد په شمول ۵۳ تنه ياغيان اعدام کړل. په سل هاوو نور نيول سوي کسان يې بنديان او تبعيد کړل. په کابل کې د دې لوي بري په وياړ څو ورځې خوبنيو اړ جشنونو دوام درلود. اعليحضرت امان الله خان ښايی دې خبرې ته نه وي متوجه سوې چې وينې به وينو نه پرېوال کيږي او قبايل ښايی خپل وژل سوي خپلوان تر ډيره وخته پورې له ياده ونه باسي او هر وخت د کسات اخيستلو فکر ورسره وي. بله خبره لا دا چې امان الله خان د خوست د ښورښ په ځپلو کې د جرمني او برتانيې له هوايي قواوو څخه کار واخيست. دې کار هم د هغه په مقابل کې د اولس کرکه زياته کړه او هم يې د ملايانو دا خبره ريشنيا کوله چې امير په زړه کې له کفارو

سره جوړ دی او هغوی یې د ملاتړ لپاره جنګي الوتکي ورکړي دي. دا چې هغه د خپل داخلي بنورین د خپلو لپاره د خارجي الوتکو او پیلوټانو څخه کار واخیست او د بنوربنيانو سره د مقابلي لپاره یې کافي منظمه قوه نه درلوده او د منګلو او زازیو سره د جګړې لپاره یې د مهمندو، اپریديو او نورو قومونو د اولسي ملیشو څخه استفاده وکړه خلکو ته د هغه کمزوري څرګنده کړه او سړی ویلای سي چې مخالفین به یې د بل ځل لپاره نور هم زړه ورکړي وي.

د اعلیحضرت امان الله خان لپاره په کار وه چې د نیول سویو بنوربنيانو د وژلو، تبعیدلو او بندي کولو پرځای، یا لږ ترلږه ترڅنګ، یې د زیانمن سوي اولس پر سر لاس ور تیر کړی او خلک یې خوشاله کړي وای. حتی زیانمن سویو خلکو ته یې رسیدلي تاوانونه جبران کړي وای. په خپلو هغو اصلاحاتو کې یې چې د ده په مقابل کې د خوست د بنورین علت، یا لږ ترلږه پلمه، بلل کیدلای سواى ژور تغیرات او تعدیلات روستلي وای. د خپلو پوځي قواوو کمزوری او بی نظمۍ ته باید متوجه سوي وای او د خوست د بنورین څخه وروسته یې خپله ټوله توجه د پوځ تقویه کولو او عصري کولو ته اړلې وای. خو له بده مرغه چې یا یې ښه سلاکاران نه درلودل او یا ښایي خپلو مخالفینو او بنوربنيانو ته دونه په غوسه وو چې له نرمۍ څخه یې کار اخیستلای نه سو.

اعلیحضرت امان الله خان، د دې پر ځای چې خپله توجه د پوځ تقویه کولو ته واړوي او هغه کسان ونازوي چې د ده د حکومت بنسټ او اساس ګڼل کیدلای سو ډیر مهم پوځي کسان یې، چې هم یې د خوست د بنورین په خپلو کې لیاقت ښودلی او هم یې د استقلال په جنګ کې کفایت ښودلی وو یا له مرکز او یا وظیفې څخه لیری کړل. د سپه سالار محمدنادرخان او سپه سالار غلام نبي خان چرخي په څیر جنرالان یې په خارج کې سفیران کړل او د سور جنرل محمد عمر خان ناصرې په څیر لایق جنرال یې په بنديخانه دننه کړ. طبیعي خبره ده چې پر قوم، وطن او تر قی مین امان الله خان به دا ټول کارونه، یا اشتباهات، د هغو غلطو مشاورینو په سلا کړي وي چې له غوره مالی پرتبه به یې بل هیڅ کمال نه درلود او له هرې سلا څخه به یې مطلب د خپلو شخصي ګټو ساتل وه. له بده مرغه چې د قدرت څښتنان او زمامداران معمولاً تر ترڅو حقایقو او واقعیتونو د خوړو خبرو له اوریدلو سره زیاته علاقه لري. د نړۍ په تاریخ کې د هغو مشرانو او حکمرانانو شمیر زرګونو ته رسیري چې د حقایقو پر اوریدلو یې غورونه کاڼه کړي او د نااهلو سلاکارانو د غلطو مشورو له لاسه د نیستی کندی ته لویدلي دي.

ژورنالیست او لیکوال محی الدین انیس، چې د هغه وخت ټولي پېښي یې د سر په سترګو له نیژدې لیدلي دي وایی چې هر کله به د یوې مهمې پېښې په باره کې خبر او رپوټ د دربار دیوالونو ته نیژدې سو نو پټ لاسونه به را وغځول او غورونه به یې پټ کړل. مثلاً د مشرقي بنورین چې زور واخیست ايله رسمي مقامات خبر سول. او چې کله د سقاو زوی د کابل دروازي ته را ورسیدی نو د هغه د حملې د مخنیوي لپاره ترتیبات ونيول سول. د دې بیخبرو تر ټولو لوی عامل د دربار په دننه کې ناست کسان وه. او د بنورین د دوام او د سلطنت لپاره د معکوسي نتیجې ښندلو علت هم په دربار کې دننه دغه اشخاص وه، چې نه یې غوښتل پاچا، لکه څرنګه چې دی هغسي، په پېښو خبر سي. بحران ونجات ص ۲۳

اداري فساد

اداري فساد د ټولنو له تاریخ سره تړلی دی. هیڅ ټولنه په هیڅ وخت کې له فساد خلاصه نه وه. فساد اصلاً یوه اجتماعي ناروغي ده چې علت یې د انسانانو طبیعي حرص او له قدرت سره مینه ده. د فساد ناروغي په ځینو ټولنو کې د نطفې په حال کې وي او وجود یې چندانې محسوس نه وي خو په ځینو ټولنو کې دونه پراخه سي چې په یوه اجتماعي ستونزه بدله سي او ټولنه د نارغی سرحد ته ورسوي. خو که چیرې دا ناروغي دونه پراخه سي چې پولیس له غلو او داره مارانو، مشران له پولیسو، وزیران له مشرانو او پاچا له وزیرانو سره ملګری سي نو په هغه صورت کې نظام د سقوط او رنگیدلو سرحد ته رسیري او کله کله خو بشپړي ټولني سقوط ورسره کوي. د بشر په تاریخ کې په سل ګونو امپراطوری او نظامونه د اداري فساد له لاسه کمزوري سوي او له منځه تللي دي. افغانستان هم یوه وروسته پاته ټولنه ده. ډیرو فاسدو حکومتونو یو په بل پسې سقوط پکښې کړی او ډیر ځله د فاسدو حکومتونو د سقوط په نتیجه کې داخلي جنګونه پکښې پیل سوي او د سل هاوو زرو بیګناه انسانانو ویني پکښې توی سوي دي.

اعلیحضرت امان الله خان د رشوت، غلا او خیانت سره سخته دښمني درلوده او رشوت خوړو ته یې سختي سزاګانې ورکولې. خو له بده مرغه چې شاخوا یې داسې کسانو احاطه کړي وه چې د خپلو شخصي اغراضو په خاطر یې د هغه له پروګرامونو، قوانینو او فرمانونو سره بشپړ توافق ښودی. د هغه زړه یې په دغه توګه په لاس راوړی او د پاچهی په ټولو کلونو کې یې له خپلو خلکو څخه لیري ساتلی وو. د هغه بر شاوخوا باندې د دې غوره مالو درباریانو شمیر ورځ په ورځ مخ پر زیاتیدلو وو او په پای کې پاچا له خپلو ریښتونو او هوښیارو دوستانو او له خپلو خلکو څخه په بشپړه توګه ګوښه کړ. مورخین د هغه د حکومت د سقوط یو لوی علت د هغه غوره مال درباریان او پراخ اداري فساد بولي. دلته به بده نه وي چې د مورخ پروفیسر محمد علي، چې هر څه یې د سر په سترګو لیدلي دي، د کتاب یوه برخه را نقل کړو " ... د دغو اصلاحاتو، چې د پردې یا حجاب لیری کیدل هم پکښې شامل وه، یوه مستقیمه نتیجه دا سوه چې فساد او رشوت خوري

ورسره زیات سول. د حکومت یو متوسط مامور، چې میاشتني تنخوا يې ابله پنځوسو روپيو ته، چې تقریبا دیرش شپلینگه کیدل، رسیده، مجبور وو چې خپل ځان، میرمني او اولادونو ته اروپایی جامې واخلي. څرنگه چې د حلالي تنخوا څخه يې دا شیان برابرولای نه سواى نو بیا مجبور وو چې هغه په ناروا وسایلو ترلاسه کړي. په حکومتي مامورینو کې رشوت، اختلاس او غلا عام سول او د دې نویو اصلاحاتو له طرح کیدلو سره د خلکو کړاو زیات سو. د دې نوي زمان او عصر د پیل کیدلو دپاره عجیب او غریب امرونه صادریدل. عادي کسبگر، نانوایان، اشپزان، سکاره والا، اوبس والا او خرکاران ټول مجبور وه چې اروپایی جامې واغوندي او چا چې سرغړونه کوله هغه ته سخته سزا ورکول کیده. پولیسو ته امر سوی وو چې هغه کسان جریمه کړي چې اروپایی جامې يې نه وي اغوستي او له عمومي پارکونو او باغونو او ښار څخه يې پسي واخلي.

پولیسو به هر ځای ښځي او نارینه تعقیبول او جریمه کول به يې. یو ځل خو یوه سړي په یوه ورځ کې دیرش ځله جریمه ورکړې وه. ډیر خلک له دغه امله د کابل څخه ووتل او ځینو خو بیخي وطن پرېښود. د دې نویو اصلاحاتو په نتیجه کې ناوړه اداره پیل سوه او هغه د ښورښ د پیل کیدلو علت سو. په ټولو ملکي او پوځي څانگو کې فساد روان سو. اکثر مامورین بې تجربې او بې صلاحیته وه او خپلي چوکۍ يې په واسطو، رشوتونو او خپلویو لاسته راوړي وې. د لوړو مقاماتو زړونه يې په پیسو او سوغاتونو ترلاسه کړي وه او هغوی د خلکو پر شکایتونو باندي غوړونه کاڼه اچول او د بیت المال د پیسو پر چوریدلو باندي يې سترگي پټولې. حکومتي چوکۍ په پیسو اخیستل کیدلې او، پرته له دې چې د چا لیاقت او اهلیت دي په نظر کې ونیول سي، هر چا به چې ډیري پیسې تحویل کړي هغه به ښه چوکۍ ترلاسه کوله. چا به چې پیسې تحویل کړي او چوکۍ به يې واخیستله هغه نو اختیار درلود چې په هر ډول يې زړه غواړي خپلي پیسې له خلکو څخه بیرته ترلاسه کړي. هر ډول چوکۍ خرڅېدلې او هیڅوک د رشوت او سوغاتونو په اخیستلونه شرمیدل او په دې کې د پاچا او حتی د ملکي تر ټولو عالي رتبه مامورین شامل وه. د دې ناوړه ادارې په نتیجه کې ټول خلک خپه سول او د حکومت په مقابل کې يې د ښورښ کولو په مساعد فرصت پسي کتل. د هغوی شکایتونو او عریضو څکه نتیجه نه ورکوله چې ټولي لوړي چوکۍ هغو فاسدو او بې صلاحیتو مامورینو نیولي وې چې د پاچا پر شاوخوا را گرځیدلي وه، یوازي غوره مالي يې زده وه، د پاچا زړه يې خوشاله ساتلی وو او د هغه د خیالي مفکورو ستاینې يې کولې... هغه مامورین چې پاچا ته يې صادقانه او ریښتوني مشورې ورکولې، سره له هغه چې د اوږده او شرافتمندانه خدمت سابقه به يې درلوده، استعفی کولو ته مجبور سول او په دې توگه د ناوړي ادارې لمن نوره هم پراخه سوه او میدان يې ارزښتو او حریصو درباریانو ته خالي سو او نور نو قدرت د هغوی په لاس کې وو "محمد علي ص ۱۰-۷

مورخین د اعلیحضرت امان الله خان یوه لویه اشتباهه دا بولي چې د خپلي مور سرورسلطان پر خبرو او مشورو يې ډیر غور نیوی. په داسې حال کې چې هغه تقریبا بیسواده او ساده ښځه وه او د هیواد ل سیاست څخه بیخبره وه. د پاچا مور تر بل هر چا د خپلو نیژدې خپلوانو سر مینه درلوده او پاچا هم د هغې په سپارښتنه د حکومت ډیري لویې چوکۍ او د افغانستان ډیر حساس ځایونه خپلو بارگزیو ماما خپلو ته وسپارل. کابل د والي محمود یاور او شاغاسي علي احمد به لاس کې وو. کندهار د وزیر عبدالعزیز خان، محمد سرورخان نایب الحکومه او عبدالکریم نایب الحکومه او نیک محمد فرقه مشر په لاس کې وو، مزار شریف او هرات د محمد ابراهیم نایب الحکومه او عبدالرحمن فرقه مشر په لاس کې وو او دا ټول بارگزي او د پاچا د مور سراج الخواتین د کورنۍ غړي او خپلوان وه. جنبش مشروطیت ص ۱۶۳

عبدالرحمن لودین په کال ۱۳۰۴ هجري شمسي (۱۹۲۵) کې د امان الله خان د حکومت پر فاسدو مامورینو باندي د انتقادونو له امله له سختو مخالفتونو سره مخامخ سو او په هغه کال يې مرحوم عبدالحی حبیبي ته ويلي وه چې د دولت دستگاه یو مردار ډنډ دی او هرڅوک چې ور داخل سي لړل کيږي. ځکه مي ځان د فساد له هغه میدان څخه را وایستی . جنبش مشروطیت ص ۱۳۴

اعلیحضرت امان الله خان د خپلي پاچهی په لومړیو کلونو کې د رشوت خوړلو او اداري فساد سره سخت مخالفت وښود او هرات او کندهار ته يې د خپلو سفرونو په ترڅ کې ځیني عالي رتبه مامورینو ته سزاوي ورکړي. خو اداري فساد په ټولنه کې ډیري ژوري رینې ځغولي وې او د یوه یا څو تنو په برطرفه کیدلو او په سزا رسیدلو يې چندانې چاره نه سوه کیدلای. هغه د هرات امنیه قوماندان د خیانت په جرم محاکمه کړ، په دوولس کاله بند يې محکوم کړ، د خلکو په مخ کې يې جامې ورڅخه وایستلې او تقریبا سل زره روپۍ يې جریمه کړ. دغه راز يې شاه غاسي محمد سرورخان، چې د اعلیحضرت د مور پلندر کیدی، بندي کړ. پولادا ص ۱۰۹

اعلیحضرت امان الله خان، کندهار ته د خپل پنځه دیرش ورځني سفر په ترڅ کې، د هغه ولایت ټول اداري کارونه پخپله تقیث کړل. لایقو او صادقو مامورینو ته يې انعامونه ورکړل او رشوت خوړو او نا اهلو مامورینو ته يې سزاوي ورکړي. د کندهار د مرافعي قاضي يې په کارونو کې د غفلت، خیانت او له غلو او مفسدينو سره د ملگرتوب په گناه له قضا څخه موقوف کړ، هغه دولتي محکمه يې چې په غبن يې د ځان کړې وه ورڅخه واخیستله او له ځان سره يې کابل ته ورسره بوت. پخوانی قاضي ملا محمد عثمان خان يې به کارونو کې د غفلت له امله پنځه لس ورځي بندي کړ. د کدني قاضي يې

له کاره برطرف کړ. حاکمیت قانون ص ۱۵۳ نور یې نو ځینو د ټیټو رتبو مامورینو ته له یوې هفتې څخه نیولې تر دریو میاشتو پورې د بند سزا وټاکله. هغه کتاب ص ۱۵۸

په دې حساب نو د پروفیسر محمد علي دا خبره ډیره بیخایه نه ده چې وایی د امان الله خان د پاچهي په ټوله دوره کې چا ونه لیدل چې یو د لوړې رتبې خاوند څوک دې په سزا رسېدلی وي. په داسې حال کې چې دا حقیقت هر چاته څرگند وو چې ډیرو عالي رتبه مامورینو په پټه د بدننامو غلو او ډاره مارانو سره لاس درلود او له هغوی سره په ونډه شریک وه. محمد علي ص ۱۰

مورخ میرغلام محمد غبار، چې د پغمان په زر کسيزه لویه جرگه کې یې برخه درلوده، د ادارې فساد څخه شکایت کوي او هغه د امان الله خان د سلطنت د نسکورېدلو یو لوی علت بولي. هغه وایی چې اکثر و وزیرانو او والیانو رشوتونه اخیستل. خلکو د شکایت کولو لپاره مرجع نه درلوده. د لسو کالو په جریان کې هیڅ وزیر، والي او حاکم محاکمه نه سو او بازخواست بیخي له منځه ولاړ. غبار وایی چې ما په لویه جرگه کې رغ کړل چې تر څو پورې وزیران په قانوني توگه ملي شورا ته جواب ونه وایی او یوازي شاه ته مسول وي ملي شورا خپل مفهوم له لاسه ورکوي. او غلام محی الدین خان ارتي، چې د کابل انتخابي استازی وو، او د جنګي مهماتو د اخیستلو لپاره یې حکومت ته درې سوه زره روپۍ اعانه ورکړې وه، په زوره رغ کړل چې اعلیحضرت! تر څو پورې چې ستاسې په فساد مشهور وزیران محاکمه او غرغره نه سي په هیواد کې هیڅ اصلاحات امکان نه لري. خو د جرګې د استازو دغه راز چیغو هیڅ ځای ونه نیوی. غبار ص ۸۱۳ مرحوم عبدالحي حبيبي وایی زه په کال ۱۹۲۷ کې په کندهار کې د عبدالرحمن لودین په کور کې ناست وم او هغه د تاج محمد بلوچ سره د خبرو په ترڅ کې شکایت کاوه چې پاچا له خلکو څخه گوبنه سوی او یو دیکتاتور ورڅخه جوړ سوی دی. هغه وویل چې ما له دې رژیم سره، چې د یوې ډلې مغرضو او ناپوهو خلکو له لاسه به فنا کېږي، د حزبي ژمنو له امله همکاري وکړه. او خپلې خبرې مې د پاچا او درباریانو تر غوږونو ورسولې. څرنگه چې چا مې پر خبرو غوږ ونه نیوی نو کابل مې هم پرېښود او اوس د کنهار په یوه کوڅه کې په خپل پلرني کور کې ناست یم. مگر تاسې چې د شاه او درباریانو سره اړیکې لری زما له خوا ورته وواياست

گر این مکتب اس و این ملا کار طفلان خراب می بینم

ډیر ژر به داسې ورځ راسي چې نه به زه یم، نه به ته یې او نه به فخر رازي. جنبش مشروطیت ص ۱۶۸-۱۶۷ مورخ میرمحمد صدیق فرهنگ د اعلیحضرت امان الله خان په باره کې لیکي چې هغه په لومړي سر کې ډیر ساده ژوند درلود، ډیر زیات کار یې کاوه او د عیش او نوش څخه بیزاره وو، ځکه یې نو په خارج او داخل کې محبوبیت درلود. فرهنگ لیکي چې هغه د پاچهي په وروستیو کلونو کې ډیر زیات تغیر وکړ. د سات تیري او فیشن سره یې سخته علاقه پیدا کړه او خپل همکاران یې هم دغه راز ژوند ته تشویقول. د هغوی لپاره په عادي تنخوا د عیش او نوش ژوند کول غیر ممکن وو. کرار کرار یې رشوت خوړلو او فساد ته لاس واچاوه. گواکې شاه پخپله په غیر مستقیمه توگه خپل همکاران فساد ته تشویق کړل. شاوخوا ته یې غوره مال او نالایق خلک راغونډ سول او د هغو غوره مالیو د ده د تشخیص پر قوه باندي بده اغیزه وکړه. لاره ورڅخه ورکه سوه او د اصلاحاتو په پروگرام کې یې له اصلي موضوعاتو څخه فرعي موضوعاتو توجه واوښتله. فرهنگ ص ۵۵۲ فرهنگ د اصلاحاتو د ناکامېدلو او اغتشاش د پیل کېدلو یو علت د پاچا په مزاج او طبیعت کې دغه منفي تغیر بولي.

اغتشاش

په افغانستان کې په کال ۱۹۲۸ کې یو لوی او عمومي ښورښ پیل سو چې د هغه په نتیجه کې د اعلیحضرت امان الله خان سلطنت سقوط وکړ. د دې ښورښ زیاتره پره پخپله د اعلیحضرت امان الله خان پر غاړه اچوله کېږي. هغه د خوست د ښورښ ۵۳ تنه مشران او مهم کسان اعدام کړل او په سل هاوو تنه یې تبعید او یا د بنیدخان شومه کړل او کله چې عبدالهادي داوي ورته ويلي وه چې بهتره به دا وای چې دا کسان یو ځل محاکمه سوي او بیا په سزا رسېدلي وای ده په خندا جواب ورکړی وو چې زه خو د امیر عبدالرحمن خان لسمی هم یم. عطایی ص ۱۹۵

کله چې هغه ځان د عبدالرحمن خان لسمی باله نو په کار وه چې تر پایه یا ډیره وخته یې د خپل نیکه له تاکتیکونو څخه کار اخیستی وای او چې هر ډول پالیسي یې غوره کولای پر هغې باندي یا تر پایه یا تر ډیره وخته درېدلی وای. خو ده له یوې خوا د خوست د ښورښ مشران او ملایان تبعید کړل او بلي خواته یې د ښورښ څخه وروسته د پغمان په دوهمه لویه جرگه کې د خپلو اصلاحاتو ډیري زیاتي مادي بیره ته تعدیل کړی. ده ښایي غوښتل چې گوندي په دې توگه به ملایان او یا د منگلو او زازو خلک خوشاله کړي. مگر هغوی یې خوشاله نه بلکه ډیر بیخایه زره ور کړل. گواکې د څو زرو ملکي کسانو، یاغیانو، عسکرو او ځوانانو ویني هسي بیخایه توی سوي او د حکومت دوه کلن عایدات اوبو یوورل. اعلیحضرت امان الله خان د دې پرځای، چې په راتلونکي کې د دغه راز نورو بد مرغو پېښو د مخنیوي لپاره د خزاني بیره ته ډکولو، د پوځ تقویه کولو او د ادارې بهترولو ته متوجه سي. خزانه یې په بیخایه لگښتونو نوره هم تشه کړه، د پوځ تقویه کولو ته یې تقریبا هیڅ توجه ونه کړه او د ښو او لایقو سلاکارانو په لیري کولو او بی کفایتو او نا اهلو کسانو په مقررولو سره یې

اداره، په لوی لاس، د فساد پر لور روانه کړه.

محمود طرزي، د خوست له بنورېش څخه لږ وروسته، په کال ۱۹۲۵ کې وویل چې د امان الله خان سیاسي قوت ډیر سخت کمزوری کېږي. محمود طرزي دا احساس کړي وه چې د امان الله خان د عصري کولو د پروگرام لپاره لازم سیاسي اساس نسته. ده وویل چې امان الله یوه بنایینته ماڼۍ جوړه کړه خو اساس نه لري. که یوه خښته ورڅخه لیري سي ټوله ماڼۍ نړیږي. پولادا ص ۱۵۴

سپه سالار محمد نادرخان چې، د خوست د بنورېش په خپلو کې د برخي نه اخیستلو له امله یې، د دفاع د وزیر په حیث خپله وظیفه له لاسه ورکړې وه د انگلستان د سفير فرانسیس همفریس کورته ورغی او هغه ته یې وویل چې د امان الله خان اصلاحات به ځکه ناکام سي چې هغه د خلکو د عنعناتو او کلتور سره مخالف دي. ټول خلک فکر کوي چې حکومتي اصلاحات د اسلام مخالف دي او ملایان ځکه له دغو اصلاحاتو سره سخته دښمني کوي. سټیوارټ ص ص - ۲۵۴-۲۵۳ سپه سالار محمد نادرخان د انگریزانو د سفير د خوشالولو لپاره هغه ته وویل چې، د برتانیې د امپراطورۍ د دوستۍ او ملګرتیا پرته، زما په هیواد کې هیڅ ډول پرمختګ ممکن نه دی. هغه کتاب ص ۲۵۵

اعلیحضرت امان الله خان په داسې وخت کې د غلام نبي خان چرخي او سورجرنیل محمدعمرخان په څیر غښتلو او جانبازو جنرالانو، سپه سالار محمد نادرخان او محمود طرزي په څیر هوښیارو سلاکارانو او مشرانو او عبدالرحمن لودین او عبدالهادي داوي په څیر پاک نفسو او مبارزو مامورینو او دوستانو څخه مخ واړاوه، او په دې توګه یې د خپل لږزان حکومت سنتي نوري هم ولرږولی.

داسې ښکاري چې په افغانستان کې د ژور تحول او پراخو اصلاحاتو، له ستونزو او پیچومو، ډک کار ته اعلیحضرت امان الله خان یوازې پاته وو. هغه چې د کار خلک وه هغه یې له صحنې ایستل او هغه چې په صحنه کې پاته وه یا نا مرده او خودغرض ملګري او یا پخپلو کې په جګړو لګیا اشخاص وه، چې شخصي اختلافاتو ته یې د هیواد تر ګټو زیات اهمیت ورکاوه. سردار عبدالقدوس خان لومړی سړی وو چې د حضرتانو د کورنۍ په لمسونه او سلا یې د کندهار له دیني علموو او قاضیانو څخه د مشروطیت د نظام پر ضد فتوا ترلاسه کړه او په دربار کې یې د چټکو اصلاحاتو د طرفدارانو او محافظه کارانو ترمنځ درز واچاوه. سردار شیراحمد خان، چې خارجه وزیر کفیل، وروسته د ملي شورا رییس او په پای کې د امان الله خان له خوا د صدراعظم په حیث پیشنهاد سو مګر درباریانو یې د مقرریډلو سره سخت مخالفت وکړ، د سردار عنایت الله خان سره ډیر سخت مخالف وو او په مقابل کې والی علی احمد خان له سردار شیر احمد سره دونه مخالف وو چې ویل هغه باید وویشل سي او ډیر ژر وویشل سي. سټیوارټ ص ۳۰۲ پخپله سردار شیراحمد خان هم د شینوارو د بنورېش په خپلو کې منفي رول ولوباوه، هم یې د سقاو له زوی سره همکاري وکړه او وروسته د هغه سلاکار وو او کله چې محمد نادرخان قدرت ته ورسیدې د هغه سلاکار او بیا په تهران کې سفير وو. ګواکې عمر یې ټول په دسیسو کې تیر کړی وو. سپه سالار محمد نادرخان او د هغه وروڼه د محمود طرزي، غلام نبي خان چرخي، محمد ولي خان او محمود سامي سره دونه مخالف وه چې اروپا ته یې د اعلیحضرت امان الله خان سره د کتلو په وخت کې افغانستان ته د ستنیدلو لپاره د دغو کسانو د برطرفه کولو غوښتنه وکړه. هغه کتاب ص ۳۲۹ په مقابل کې په دربار او کابینه کې ټول هغه غوره مالان او فاسد مامورین، چې یوازې د خپلو جیبونو د ډکولو غم ورسره وو، د محمود طرزي په شمول، د ټولو باتجربه او کاري اشخاصو سره مخالفت کاوه او پاچا یې هر ګری هغوی ته بدبین کاوه. د شینوارو د بنورېش د خپلو په عملیاتو کې د شیراحمد خان او والي علی احمد خان دسیسو او خیانتونو د امانې نهضت شیرازه ولرږوله. والي علی احمد هغه ملا ته چې د خوست په بنورېش کې یې ډیر لوی لاس درلود تر نیول کیدلو مخکې اطلاع ورکړه او هغه په تښتنه بریالی سو. همدغه ملا وروسته د شیراغا مجددي سره په ډیره اسمعیل خان کې یو ځای سو او د امانې نهضت پر ضد پروپاګنده کې یې برخه ورسره واخیستله. هغه کتاب ص ۳۳۱ محمد ولي خان، چې اعلیحضرت امان الله خان ډیر زیات باور ورباندې درلود، سفير، خارجه وزیر، د دفاع وزیر او اروپا ته د خپل سفر په وخت کې یې نایب السلطنه مقرر کړی وو، د سقاو د زوی د بنورېش په وخت کې له هغه سره همکاري وکړه. د سقاو زوی په یوه عام مجلس کې د هغه له همکاريو څخه مننه وکړه او هغه توپک یې مجلس ته وښود چې محمد ولي خان د بنورېش په وخت کې ورکړی وو. هغه کتاب ص ۵۲۹ جنرال محمود سامي چې اعلیحضرت امان الله خان ډیر نازولی وو او تر ډیرو زیاتو کسان یې باور په درلود، کله چې د سقاو زوی قدرت ته ورسیدې، سمدستي یې د هغه د قواوو د روزنې او رهنمایۍ وظیفه پر غاړه واخیستله. خپل ټول پوځي مهارت یې د سقاو د زوی د رژیم په اختیار کې ورکړ او په ټول اخلاص یې خدمت ورته کاوه. سټیوارټ ص ۵۵۱ اعلیحضرت امان الله خان د شینوارو د بنورېش د کرارولو لپاره غلام صدیق خان چرخي او والي علی احمد ولیرل. علی احمد ویل چې غلام صدیق چرخي، له خپل پاچا سره ناځواني وکړه او یاغیان یې نور هم ولمسول. کله چې دواړه له هغه ماموریت څخه ناکام را ستون سول نو د شینوارو او نورو قبایلو د بنورېشيانو شرایط یې امان الله خان ته راوړل او په هغو کې د پاچا د تقریبا ټولو اصلاحاتو د لغو کولو د غوښتنې ترڅنګ دا غوښتنه هم شامله وه چې پاچا به خپله ملکه نریا طلاقوي، د محمود طرزي ټوله کورنۍ به له وطنه باسي او د برتانیې له سفارت څخه پرته به ټول خارجي

سفارتونه بندوي. پولادا ص ص ۱۷۰-۱۷۱ د محمود طرزي، ثريا او د برتانيې د سفارت په برخه کې د شينوارو له څرگندونو او غوښتنو څخه ښکاري چې بايد په هغوی کې والي علی احمد لاس درلودلی وي. ځکه چې هغه هم د محمود طرزي له کورنۍ سره مخالف وو او هم يې په کابل کې د برتانيې شارژدافير ته دونه چاپلوسي کړې وه چې هغه په خپلو ياداشتونو کې دسيسه کار بللی وو.

والي علی احمد د کال ۱۹۲۷ د مې د مياشتې پر څوارلسمه د برتانيې شارژدافير باسيل گولو ته ويلي وه چې د افغانستان د لويو ولاياتو خلک او د پوځ ډيره زياته برخه د امان الله خان له اصلاحاتو څخه ناراض دي. له ده سره د قبایلو خلک جوړ دي. دوی د امان الله خان په مقابل کې د يوې کودتا ترتيب نيولی دی. پلان ډير پر مخ تللی دی خو بشپړ لا نه دی. له ده سره دا اندېښنه ده چې د کودتا په صورت کې به روسيه مداخله وکړي. که د کودتا په وخت کې برتانيه دونه مرسته وکړي چې روسيه ته د مداخلې اجازه ور نه کړي نو دی ضمانت کوي چې په کودتا کې به هيڅ وينې توبی نه سي. گولو به خپلو ياداشتونو کې ليکلي دي چې هيڅ وخت يې داسې دسيسه کار نه وو ليدلی چې دونه سپينې خبرې يې کړي وي. دی وايي علی احمد ته يې وويل چې خپل پاچا ته وفادار پاته سي. په کابل کې د برتانيې سفير همفريس، چې دا وخت په لندن کې وو، او له دغه مجلس څخه خبر سو نو وي ويل چې علي احمد خان ده ته هم دغه راز خبرې کړي دي خو د هغه خبرې هيڅ اهميت نه لري او هغه يو لاپک دی. سټيوارټ ص ص ۳۱۵-۳۱۴

سپه سالار محمد نادرخان، چې بايد له امان الله خان سره يې د هيواد په ابادولو کې د زړه له کومې مرسته کړې وای، له بده مرغه، خپله زياتره توجه خپلو شخصي گټو او په دربار کې له مخالفينو سره دښمنيو ته اړولي وه. تر ټولو بده لا دا وه چې د خپل هيواد د ستونزو او د اعليحضرت امان الله خان د اشتباهاتو په باره کې يې هر وخت په کابل کې د برتانيې له سفير فرانسيس همفريس سره د زړه خواله کوله. هغه د خوست د ښورښ په وخت کې همفريس ته ويلي وه چې د افغانستان استقلال او نيکمرغي د برتانيې له مرستو او دوستۍ پرته امکان نه لري. هغه کتاب ص ۲۵۳ نادرخان له دې ملاقات څخه څه کم دوه کاله وروسته په روسيه کې د برتانيې له سفير سر ريجارډ هوگسن سره وکتل او هغه ته يې وويل چې په کابل کې د ده وجود لازم دی او دی به خپل کونښ وکړي چې له برتانيې سره ښه تفاهم تر لاسه کړي. ځکه چې د ده د هيواد استقلال يوازې د برتانيې سره د تفاهم له لارې تر لاسه کيدلای سي. تر ټولو بدمرغه او شرمونکې خبره خو لا دا ده چې نادرخان په هغه مجلس کې د برتانيې سفير ته پيشنهاده کړی وو چې د کونړ سيند بايد د افغانستان او برتانيوي هند ترمنځ د پولې په حيث ومنل سي. يعنې افغانستان برتانيوي هند ته په زرهاوو کيلوميتره مربع نوره مخکې هم پرېږدي. هغه کتاب ص ۳۰۵

تقریبا په همدغه شپو ورځو کې د نادرخان ورور محمد هاشم خان په ماسکو کې د برتانيې سفير هوگسن ته ويلي وه چې په افغانستان کې په ډيره نيزدې راتلونکې کې انقلاب کيږي. امير نه تصميم نيولای سي او نه ټاکلې پالیسي لري؛ د روسيې تر نفوذ لاندې دی او د خپل هيواد سره د خيانت کولو لاره يې انتخاب کړې ده. هغه کتاب ص ۳۰۷

په داسې حال کې چې په افغانستان کې عالي رتبه مقاماتو، جنرالانو، سفيرانو او وزيرانو، چې د اعليحضرت امان الله خان د دولت د ستونو حيثيت يې درلود، د خپلو شخصي گټو لپاره د انگریزانو سره تماسونه ټينگ کړي وه، او لا مور خبر نه يو چې انگریزانو به په ټيټ رتبه مامورينو او ملايانو کې څومره نفوذ کړی وو، د حکومت ځينو مامورينو او ملايانو د شوروي اتحاد د استخباراتو له ادارې (گي، پي، او) سره تماسونه ټينگ کړي او نغدي پيسې يې ورڅخه اخيستلې. شوروي اتحاد په کال ۱۹۲۵ کې په افغانستان کې يوه پراخه جاسوسي شبکه جوړه کړه. په دې شبکه کې، پر عادي کسانو او مامورينو برسیره، د کابل مستوفي او د پوليسو ريس هم شامل وه. د پوليسو ريس د مياشتې شپږ سوه روپۍ تر لاسه کولې او ټول هغه کسان يې بنديانول چې د گي پي او مامور د انگریزانو د طرفدارانو يا جاسوسانو به نوم ورپيژندل. په دې توگه ډير کسان په بنديخانو کې واچول سول. خاطرات آقابکوف ص ۸۱-۸۲

په افغانستان کې د شوروي اتحاد د استخباراتو د ادارې گي پي او استازي آقابکوف، چې په کال ۱۹۳۰ کې فرانسې ته وتښتیدي او هلته يې خپل خاطرات چاپ کړل، په کال ۱۹۲۵ کې د شوروي د سفير په امر له شيخ الاسلام، چې نوم يې نه يادوي، تماس ټينگ کړ. البته شيخ دونه زور او کمزوری وو چې زامنو تر اوږو نيولی مجلس ته راوستلی وو. شيخ له آقابکوف سره ژمنه وکړه چې ازاد قبایل به ولمسوي او هلته به يو پارټيزاني جنگ پيل کړي او خپلو دوستانو ته به ووايي چې د انگليسانو د اورگاډو پټلۍ، پلونه، ودانۍ او نور تاسيسات تخریب کړي. خو د دې عملياتو لپاره سل زره روبلونو، پنځه زره توپکونو او پنځه سوه زره مرميو ته اړتيا لري. په ماسکو کې د گي پي او مرکز د شيخ غوښتنې ومنلې خو د وسلو له ليرلو څخه يې، د ډيپلوماتيکو جنجالونو د پورته کيدلو له ويري معذرت وغوښت.

هغه کتاب ص ۸۳-۸۵

څرنگه چې شيخ الاسلام ډير کمزوری وو او د روژې د نيولو له امله وفات سو نو آقابکف د هغه له زامنو سره مذاکراتو ته دوام ورکړ. هغوی ته يې وظيفه ورکړه چې د جلال اباد او غزني تر منځ سيمه دي څاري او د حکومت د يوه مامور، هندي اصله، مولوی منصور تر نظارت لاندې دي کار کوي. هغه کتاب ص ۸۵

د شیخ بل زوی، چې په کابل کې یې ژوند کاوه، اقبابکف ته پیشنهاد وکړ چې د دوو زرو روپیو په بدل کې به د افغانستان د خارجه وزارت شيفر شوروي اتحاد ته تسليم کړي. خو ماسکو خپل مامور ته ويلي وه چې هغوی کلونه مخکې د افغانستان د خارجه وزارت شيفر تر لاسه کړی دی. هغه کتاب ص ۸۶ مور ته معلومات نسته چې شوروي اتحاد به، کلونه مخکې، د خارجه وزارت شيفر د چا په وسیله تر لاسه کړی وي. خو داسې ښکاري چې د هغوی د جاسوسي شبکه له اقبابکف څخه ډیر مخکې په کابل او ښایي نورو سیمو کې فعاله وه. دغه راز څرنګه چې د انگلیسانو او نورو لويديځو قوتونو جاسوسان له خپلو ادارو څخه نه دي تښتیدلي او خپل خاطرات یې نه دي چاپ ته نه دي سپارلي نو مور نه پو هېرو چې هغوی به په کابل او د افغانستان په نورو سیمو کې له چا سره پټ تماسونه درلودل. خو د اقبابکف له خبرو څخه څرګندېږي چې په کابل او نورو سیمو کې د انگلیسانو شبکه له ده نه مخکې فعاله وه ځکه خو دی د پولیسو رییس ته، وخت په وخت، د هغو کسانو نومونه ورکوي چې د انگلیسانو د حکومت لپاره کار کوي.

د هیواد بانفوذو کسانو او د اعلیحضرت امان الله خان نږدې همکارانو، چې هغه د ځینو په دوستی زړه تړلی وو، د هغه د اصلاحاتو د پروګرامونو د ناکامولو او د هغه د پرزولو لپاره په داخل او خارج کې دسیسې کولې. امان الله خان او د هغه اصلاحاتو ته وفادار او کاري خلک د دربار د دسیسو قرباني سوي او له صحنې لیرې سوي وه. حضرتانو او ملایانو، د اصلاحاتو د اعلانیدلو له لومړۍ ورځې، له هغه سره خپله دښمني اعلان کړي او په هر جومات او ټولنه کې یې، په پټه او ښکاره، د هغه پر ضد تبلیغات کول او په هره ګوښه کې یې بیسواده وګړي او قبایل ورته پارول. په دربار او د حکومت په مهمو ادارو کې غوره مالانو او فاسدو رشوت خورو مامورینو ځای نیولی وو، چې هره شیبه یې هغه ته د خیریت رپوټ ورکاوه. امان الله خان خپلو ملګرو ته له خپلو عینکو څخه کتل او په هر چا کې یې د وطن پالنې جذبه لټوله. له بده مرغه چې هغه جذبه له هر چا سره نه وه او دی ټولو ستونزو ته یوازې پاته وو او یا یې ځان په لوی لاس یوازي کړی وو. په دغو شرایطو کې بهر ته د امان الله خان څه باندي شیر میاشتنی سفر ښایي د هغه د قدرت د کلونو په سترو اشتباهاتو کې وشمیرل سي. د هغه ټولو داخلي دښمنانو، په تیره بیا د حضرتانو کورنۍ، د هغه د پرزولو لپاره په ټولو پښتني سیمو کې تبلیغات پیل کړي وه او نادرخان او هاشم خان د هغه د سلطنت او قدرت د پای ته رسیدلو او په وطن کې د انقلاب د جوړیدلو پیش بینی کړي وي. بهر ته د امان الله خان د سفر په باب بشپړ تفصیل د دې مضمون له حوصلې څخه وتلی کار دی. خو دونه ویلای سو چې دا سفر هم افغانستان ته په مالي لحاظ ګران پریووت او هم یې د امان الله خان د دښمنانو تبلیغاتو او پروپاګندونو ته ښه مواد برابر کړل. له هند څخه نیولې تر مصر، ایټالې، برتانیې، جرمني، فرانسې، شوروي اتحاد، ترکیې او ایران پوري په ټولو هیوادونو کې د افغانستان د ټولو ګډ ډیر تود هرکلی وسو او امان الله خان خپل هیواد په نړۍ وپېژاند. امان الله خان اروپایی هیوادونه په خپلو سترګو ولیدل او په زړه کې یې په خپل هیواد کې د اصلاحاتو راوستلو اوربل سو. په جرمني، فرانسې، برتانیې او شوروي اتحاد کې یې د مرستو وعدې ترلاسه کړي او له ځان سره یې ژمنه وکړه چې هیواد ته له ستندیدلو سره به د اصلاحاتو امن پراخوي او اقداماتو ته به زور ورکوي. خو ده ایله د اروپا سفر نیمايي ته رسولی وو چې د هغه د ښایستي ملګرې د لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو عکسونه تر قبایلي سیمو پوري ورسیدل. حتی ویل کېږي چې په ځینو ځایونو کې د هغه د اصلاحاتو دښمنانو د ملګرې د سر برخه د لوڅو ښځو په عکسونو پوري نښلولې او چاپ کړي وه او د پروپاګند لپاره یې کار ورڅخه اخیست. امان الله خان لا په برتانیه کې وو چې په قبایلي سیمو کې یې د ستونزو په باره کې خپاره سوي رپوټونو ولوستل. هر چا فکر کاوه چې هغه به خپل د اروپا سفر لنډ کړي او هیواد ته به ستون سي مګر هغه په پوره زړه خپل سفر ته دوام ورکړ او د شوروي اتحاد، ترکیې او ایران له لاري وطن ته ستون سو. د برتانیې د واکمنانو د خوښي په خلاف یې شوروي اتحاد ته سفر وکړ. د هغه هیواد له ډیرو مشرانو سره یې وکتل، ګواکې دا یې وښودله چې افغانستان یو مستقل هیواد دی او چې د پاچا یې هر ځای ته زړه وغواړي تللای سي. هغه په ترکیه کې د مصطفی کمال اتا ترک سره وکتل، او دا چې وطن ته د بیرته ستندیدلو سره سم یې خپلو اصلاحاتو ته زور ورکړ نو، ډیر احتمال لري چې په هغه هیواد کې به د راغلو اصلاحاتو ډیره ژوره اغیزه ورباندي سوي وي. اعلیحضرت امان الله خان د کال ۱۹۲۸ د جون پر اوه ویشتمه کندهار ته ورسیدی او کندهار ته د رسیدلو سره سم احساساتي وینا څخه یې ښکاري چې په هیواد کې د ژورو تغیراتو راوستلو لپاره یې ډیر څه په زړه کې درلودل.

“زه اروپا ته د سات تیري او ماشینونو د لیدلو لپاره نه وم تللی. بلکه غوښتل مي چې د ریښتوني ترقی لاري وپلټم. حتی په هغو میلمستیانو او میلو کې چې زما په افتخار به کیدلې ما د لويديځو هیوادونو له لویو مشرانو سره د ترقی د لارو چارو په باره کې خبرې کولې. ما چې څه زده کړي دي هغه به ډیر ژر ستاسی مخي ته کښیږدم. دا نو د ملت په قضاوت اړه لري چې زما هدف څه وو. زما هدف د هیواد د ژوند بهتر کول وه او که د امان الله او ملګرې ثریا شخصي غوښتنې او ګټې وي. که له دغه سفر څخه زما هدف شخصي وو نو ملت حق لري چې زما پیشنهادونه رد کړي. مګر څرنګه چې خبره دا سي نه ده نو زما له کندهار څخه هیله دا ده چې تر هر چا دمخه زما پیشنهادونه عملي کړي. کندهار زما د پاچهي تر ټولو

ځایونو ماته گران دی. یو پلار له هغه زوی سره ډیره مینه لري چې د هغه خبره تر نورو ډیره مني.”
امان الله خان وروسته په خپل هیواد کي د تلگراف څخه شکایت وکړ او هغه یې د لویدیځي نړۍ په مقایسه د نشت په حساب وباله.

“اوس نو خپلو سرکونو ته وگورۍ. ستاسي سرکونه څونه خراب دي. دا ولي؟ علت یې دادی چې زموږ خلک نازک او نازولي دي. کله وایې ډیره سخته گرمي ده، کله وایې ډیر ساره دي، کله وایې باران دي او کله نوري پلمې کوي. تاسي د اروپا تر بنځو ډیر نازک یاست؟ هغوی په کارخانو او فابریکو کي سره اور ته ولاړي وي نه له گرمۍ، نه له یخۍ او نه له سخت کار څخه شکایت کوي. دا د شرم خبره نه ده چې د اروپا بنځي د افغانستان تر نارینه وو ډیر کار وکړي؟ ما په خپلو سترگو ولیدل چې د اروپا بنځي له نارینه وو سره اوږه پر اوږه کار کوي او په تجارتي، اجتماعي، سیاسي کارونو او دفترونو، کارخانو او سیاسي کړیو کي به هغوی وگورۍ چې له میرونو سره مساوي کارونه کوي. خو د افغانستان بنځي یوازي په دې پوهیږي چې څرنګه په کورونو کي بیکاره کښيني او بل هیڅ نه کوي. ولي به دغه راز یو هیواد وروسته پاته نه وي. په داسي حال کي چې نور هیوادونو چې بنځي یې له نارینه وو سره اوږه پر اوږه کار کوي سمسور دي. افغانستان د روسیې او اینګلیند په شان دوو لویو قدرتونو په منځ کي پروت دی او یو هم نه غواړي چې دا هیواد پرمختګ وکړي. او دا خبره ډیره طبیعي ده. ځکه چې تاسي به هم له خپل ګاونډي هیواد سره دونه مرسته ونه کړی چې هغه تر تاسي قوي سي. ولي به روسیه او یا اینګلیند ستاسي سره مرسته کوي او تاسي ولي باید دا انتظار ولری؟ تاسي بنايي وویاست چې تاسي بیسي نه لری. مګر نه روسیه او نه اینګلیند تاسي ته پیسي درکوي. نو تاسي به څه کوی؟ کوښښ وکړی چې پیسي پخپله پیدا کړی. تاسي په دې هیواد کي هر ډول کانونه لری. کار وکړی او له هغو څخه ګټه واخلي. شرکتونه جوړ کړی او کارخانې او فابریکي جوړي کړی. یو څه له بازو او یو څه له همت څخه کار واخلي. تر څو چې تاسي پخپله له خپلو ځانونو سره مرسته ونه کړی له نورو سره سیالي نه سي کولای او خپلي ګټي نه سي ساتلای. نو فعال او زړه ور سی.

تاسي که بیکاره کښيني خپل هدف ته نه سي رسیدلای. امان الله ستاسي لپاره ټول کارونه نه سي کولای. هغه تاسي ته مشوره درکوي. پر تاسي پوښتنه کوي او تاسي ټیله کوي، مګر تردې اضافه هغه نور هیڅ نه سي کولای. که تاسي له درنو خوبونو څخه وپښ نه سي نو په دې باور ولری چې امان الله به د پرمخ تللي او سمسور افغانستان ارمانونه ګورته ورسره یوسي” سټیوارټ ص ص ۳۶۹-۳۷۰

له سفر څخه تر ستنیدلو وروسته اصلاحات او سقوط

اعلیحضرت امان الله خان بهر ته د خپل اوږده، څه باندي شپږ میاشتني، سفر په ترڅ کي د هیوادونو له مشرانو، جمهوروریسانو او پاچاهانو سره وکتل او په هر هیواد کي یې دونه تود او شانداره هرکلی وسو چې بنايي د ده او ورسره ملګرو تر انتظار به یې هم لوړ وو. اروپا ته د هغه د دې اوږده سفر په جریان کي ورځپاڼو، وخت به وخت او هره ورځ، د هغه د سفر د جریان په باب مضامین او عکسونه خپرول. د پایتختونو په لارو کوڅو کي کله کله په زرهاوو بنځو او نارینه وو د هغه هرکلی کاوه. طبیعي خبره ده چې دې هرکلیو به د هغه پر روحیاتو اغیزه کړي وي. هغه به یې مغرور او خوخواه کړی وي او داسي فکر به یې کړی وي چې د یوه ستر او ترقي غوښتونکي پاچا په حیث په خپل هیواد کي د هرډول تغیر را واستلو توان ورسره دی. د اروپایي هیوادونو پر مخ تللي کلتور او صنعت د هغه په زړه کي د افغانستان د پر مخ بیولو تنده نوره هم زیاته کړه او بنايي د همدغه اوږده مسافرت په جریان کي یې په خپل هیواد کي د ژورو، چټکو او آني تغیراتو راوستلو فیصله کړي وي.

اعلیحضرت امان الله خان خلکو ته، په هرات او فراه کي هم، د اصلاحاتو او بنځو د حقوقو او اجتماعي دریځ په باب ویناوي کړي وي او چې کله کابل ته ورسیدی نو هم یې د کندهار وینا ته ورته خبري وکړي. د اګست پر نهه ویشتمه یې زر کسيزه لویه جرګه را وباله، څو د ملت سره د خپلو راتلونکو پروگرامونو په باب د زړه خواله وکړي او هغوی ته وښيي چې د اروپا له سفر څخه یې څه تر لاسه کړي دي. د ډیلي میل خبریال رانلډ وایلد، چې د دغې لویې جرګې په وخت کي حاضر وو، د افغانستان د لیري پرتو سیمو او کلیو څخه راغلیو وکیلانو باندي د اروپایي لباس او خولیدو د تحمیلیدلو او د هغوی د وارخطایي او خندونکي حالت په باب پرله پسې رپوټونه خپاره کړل. د جرګې په جریان کي سفير فرانسيس همفريس ورته ویلي وه چې هغه باید ډیر ژر د کابل څخه ووزي. په کابل کي بنايي ډیر ژر حالات خراب سي او که ده ته څه ورپیښه سي نو سفارت یې مسولیت پر غاړه نه سي اخیستلای. وایلد ص ۱۸۴

اعلیحضرت امان الله خان د پغمان په دریمه لویه جرګه کي، چې ۱۰۰۱ تنو استازو برخه پکښي درلوده، د صنعت او تعلیم او تربیې پر موضوعاتو برسیره یو ځل بیا د بنځو د ازادۍ مسلي ته ډیر زیات زور ورکړ. د جرګې په جریان کي یې د خپلي میرمني ثریا او خپلي کشرۍ خور نورالسراج مخونه لوڅ کړل او په دې توګه یې وښودل چې د بنځو د لوڅ مخی په مسله کي پر خپله فیصله ټینګ ولاړ دی. هغه بنځو ته په یوې وینا کي وویل چې ستاسي میرونه تاسي په بندیکانو کي ساتي او تاسي په ژوندوني بنځوي. زه وایم د حجاب په برخه کي د خپلو میرونو پر خبرو غور مه نیسی. او که چیري

ستاسي ميروڼه تاسي په زور د حجاب اغوستلو ته مجبوري او يا مو د سات تيري او تفريح ځايونو ته نه پريريدي خپل ميروڼه وولى او حتى دى حاضر دى چې بنځو ته وسلي ورکړي. ستيوارت ص ۳۷۷) البته د اعليحضرت امان الله خان دا خبره يوازي د برهان الدين کشککي، چې نادرخان ته د خوش خدمتي او غوره مالي له امله، له امان الله خان سره دښمني بڼي، د نادر افغان په نوم په کتاب کي راغلي ده. ص ۳۲۳ او ستيوارت هم بڼايى بل ماخذ ونه لري)

د سپتامبر پر پنځمه د لويى جرگي غونډي پاى ته ورسيدلي. د جرگي غړو د امان الله خان پيشنهادونه منظور کړل او د هغه تقريبا ټول پلانونه يې ورسره ومنل خو د جرگي اکثريت غړو د هغه دا پيشنهاد چې ويل يې د بنځي دپاره دي د واده کولو سن اته لس او د نارينه دپاره دي دوه ويشت وټاکل سي په کلکه رد کړ. دغه راز يې د نجونو لپاره په داخل او خارج کي عصري غربي تعليم او تربيه رد کړه. گريگوريان ص ۲۶۰ گل اغا مجددي پوهيدى چې د جرگي غړي تقريبا ټول خوابدي او د امير د نويو اصلاحاتو، په تيره بيا د بنځو د لوڅ مخيو، تعليم او تربيه او حقوقو سره مخالف دي. دى پوهيدى چې هغوى ټول به خپلو کليو او باندو ته داسي پيغامونه ورسره يوسي چې په ټولو سيمو کي به امان الله خان ته د مخالفت او بغاوت اورونه بل کړي. پخپله گل اغا او معصوم مجددي د قاضي محمد عثمان او اوو تنو لويو ملايانو سره په پټه د خوست پر خوا روان سو. د څلورو سوو ملايانو له خوا لاسليک سوې فتوا يې ورسره واخيستله چې امير امان الله خان يې کافر بللى وو. که څه هم چې هغوى په خوست کي ونيول سول او امان الله خان له گل اغا او معصوم مجددي پرته نور ټول نيول سوي کسان اعدام کړل، خو نور المشايخ گل اغا مجددي يې بيرته د شمس المشايخ شير اغا مجددي په غوښتنه خوشي کړ. پولادا ص ۱۷۰ گل اغا د امان الله خان د غوښتنې سره سم د افغانستان څخه ووت او په ديره اسمعيل خان کي يې ځاى ونيوى او هلته يې د ساده پښتنو او زرهاوو مريدانو په غولولو او لمسولو، چې دم او چوف او پير او کرامت ته يې د اسماني کتاب او احکامو په څير عقیده درلوده، بناء وکړه.

دا وخت د کابل په شمال کي د کوه دامن، کلکان، استاليف او نورو برخو کي، د حبيب الله کلکاني او سيد حسين په مشرۍ، يوې ډلي غلو او داره مارانو د لويو لارو امنيت خراب کړى وو. په هغه سيمه کي حکومتي اداره دونه کمزورې وه چې د دې غلو مخه يې نه سواى نيولای.

د جرگي څخه وروسته لنډو شپو ورځو کي په شينوارو کي يو ښورښ پيل سو چې تقريبا د ټولو وروستيو بدمرغو پيښو پيلامه سوه، او کيدلاى سواى چې په لومړي سر کي يې په ديره اساني مخه ونيوله سي، د مرکزي حکومت او ولاياتو ترمنځ له يوې خوا او د ولاياتو او اولسواليو او کليو ترمنځ له بلې خوا مناسب ارتباط موجود نه وو. د مرکزي حکومت دښمنانو او هغو کسانو چې بڼايى له حکومت سره به يې خاصه دښمني نه درلوده بلکه له اوضاع څخه به يې گټه پورته کوله له دغې بې ارتباطې څخه پوره گټه واخيستله او د مرکزي حکومت او د حاکم او حاکم اعلى پر ضد يې راز راز تبليغاتو او اوازو گډولو ته زور ورکړ. دې تبليغاتو هغه وخت زيات زور واخيست چې د پغمان د لويى جرگي استازي، چې اعليحضرت امان الله خان غوښتل د هغوى په وسيله خپل پيغامونه تر خلکو ورسوي، خپلى سيمي، شينوارو، ته ورسيدل او د جرگي او د هغې د نويو فيصلو په باب يې داسي تبليغات او پروپاگانډونه وکړل چې د شينوارو د ښورښ اور يې تر پخوا لا تازه کړ. بحران و نجات ص ۳۶ اعليحضرت امان الله خان په دغه راز يوه چاپيريال کي، چې نه يې پيغام او نه يې يرغ د خپلو خلکو تر غورونو رسولاى سواى اقتصادي، سياسي، اجتماعي، اداري، نظامي او فرهنگي اصلاحات پيل کړل او غوښتل يې چې په لنډ وخت کي خپل هيواد د سيالانو سيال کړي.

اعليحضرت امان الله خان په داسي يوه وروسته پاته عنعنوى او په دننه کي پر متخاصمو فرقو او قومونو وېشل سوې ټولنه کي اصلاحاتو ته ملا وتړله چې په هغې کي هر اصلاحي پروگرام د يوه انقلاب را وستلو معنى درلوده. د دې اصلاحاتو په پيل کېدلو، تعقيبېدلو او ناکامېدلو کي د اعليحضرت امان الله خان شخصيت او اغېزه تر بل هر څه زيات مطرح دي. دا ځکه چې افغانستان شاهى نظام درلود، او شاهى نظامونه که هرڅونه ديموکراتيک هم وای بيا هم پاچا تر ټولو قواو برتر او تر ټولو يې برخه او مسوليت زيات و. په عمومى صورت ويلاى سو چې اعليحضرت امان الله خان پر وطن او ترقى مين شهزاده و، خو په يوه وروسته پاته ټولنه کي د دونه ژورو او حتى آنى اصلاحاتو د راوستلو دپاره يوازي وطن پالنه او مينه کافي نه وه. امير امان الله خان بيا هم يو شهزاده وو. هغه د ژوند ترخي او خوږې نه وې ليدلي. هغه ته قدرت په ميراث پاته سو، او د اصلاحاتو د پروگرام له جدت څخه يې ښکاري چې د خپل وطن په حالاتو سم خبر نه وو.

د افغانستان په تاريخ کي بڼايى ډېرو لږو مشرانو د اعليحضرت امان الله خان په څېر د ټولني په ټولو طبقاتو کي محبوبيت درلودلى وي. يوازي د غازى نوم کافي وو، چې د هغه په مقابل کي هر ډول ښورښ شرعا ناروا کړي او ټول مخالفين يې باغيان وبلل سي. بڼايى دغه محبوبيت، او د ده په نزد د اصلاحاتو حقانيت، هغه دونه مغرور کړى و چې د محمود طرزي په څېر هونبيار او وطن پالونکي او د نادرشاه په څېر تکړه او محتاط ملگري يې خوابدي کړل او د محمد ولى خان، محمود سامي او على احمد خان په شان احساساتي، غوره مالو او پر خپلو شخصى گټو مين کسان يې پر ځان را وگرځول. هغوى اعليحضرت امان الله خان د ټولني له ټولو واقعيتونو څخه بې خبره وساتى او هم يې د هغه د قدرت او ژوند په حساسه مرحله کي ځانونه ورڅخه گوښه کړل او حتى د دښمن سره يې همکاري وکړه. پولادا ص ۱۲۳-۱۲۱

محمود طرزي، چې د امير امان الله خان له ناکارو او غوره مالو درباريانو سره يې چندانې گوزاره نه سواى کولای، له کابل څخه د علاج دپاره سويس ته ولاړ. هغه که څه هم چې د اوږدې مودې دپاره په اروپا کې پاته سو، خو له اروپا څخه يې په افغانستان کې هغه څه ليدلای سواى چې امان الله خان د کابل له ارگ څخه نه سواى ليدلای، او يا يې چا د ليدلو مجال نه ورکاوه. محمود طرزي د کال ۱۹۲۷ د دسامبر د مياشتې څخه مخکې، چې امير امان الله خان د اروپا او اسيا د اوږدې دورې د پيل کولو دپاره تيارى کاوه، ځان له سويس څخه کابل ته ورساوه او اعليحضرت امان الله خان ته يې وويل چې د افغانستان څخه په هيڅ توگه او د هيڅ مقصد دپاره د خارج په دونه اوږده سفر روان نه سى، ځکه چې د افغانستان وضع د هغه د دونه اوږده غيابت دپاره مساعده نه ده. دوپړې ص ۴۵۰ خو امير امان الله خان د هغه مشوره ونه منله او د هغه کال د دسامبر په مياشت کې د اروپا او اسيا په اوه مياشتنۍ دوره روان سو. اعليحضرت امان الله خان پر خپله خبره ټينگ ولاړ وو. نه يوازې يې د اروپا د دونه اوږده سفر عزم فسخ نه کړ، بلکه محمد ولي خان يې، چې مخکې يې اروپايي هيوادونو او امريکا ته د سيار سفير په حيث استولى و، د سلطنت د مقام د کفيل په حيث وټاکى، او سفر يې پيل کړ. پولادا ص ۲۰۱

سړى نه پوهېږي چې امان الله خان به د خپلو اصلاحاتو د عملې کېدلو دپاره د چا پر زور حساب کړى وو. ځکه چې د هغه اداري، پوځي، اقتصادي او اجتماعي اصلاحاتو له هغه څخه د لوړو او کينټو رتبو مامورين، پوځي افسران، خانان او ملکان او د ټولنې پر عنعناتو مين خلک ټول خواږدي کړي وه. پولادا ص ۱۲۰. د هغه پر ضد په جوماتونو کې تيليغات روان وه او لويو ملايانو او پيرانو پر هغه باندې د کفر فتوا لگوله او ده بيا هم خپل اصلاحات په داسې توگه عملې کول لکه چې اصلا څه پېښه سوي نه وي.

په دې کې شک نسته چې ملايان، په تېره بيا پيران، چې هر وخت يې د انگليسانو، سېکھانو او نورو غير اسلامي قوتونو او ملکونو په مقابل جگړه کې تر هر چا او منظمو پوځونو او قواو زياته او فعاله ونډه اخيستي وه، د افغانستان د استقلال د جنگ په وخت کې د اعليحضرت امان الله خان تر ټولو ټينگ ملگري وه. مگر امان الله خان ته بايد دا خبره څرگنده وای چې پر ملايانو او پيرانو باندې يوازې د جهاد په وخت کې حساب کېدلای سى. او کله چې د افغانستان په څېر وروسته پاته، بېسواده او پر خپلو عنعناتو باندې ميني ټولنې کې د اجتماعي اصلاحاتو، او هغه هم د امان الله خان په څېر انقلابي اصلاحاتو، حرکت پيل کېږي، نو ملايان او پيران تر ټولو د قوي او خطرناک دښمن په حيث د بې سوادو او بې خبرو خلکو د رهبرۍ بيرغ اخلي. او په هغه صورت کې يوازې منظم او قوي پوځي قوتونه او مرکزي غښتلي حکومت د هغوى په مقابل کې مقاومت کولای سى.

په داسې حال کې چې اعليحضرت امان الله خان خپل پوځ پخپله کمزورى کړى، او د مرکزي حکومت ډېرو سترو مقاماتو يې د ناراضۍ او فعالو سياسي پيرانو، د شور بازار له حضرتانو، گل آغا او شيرآغا سره اړېکې درلودل، او د امان الله خان پر ضد دسيسو کې يې برخه ورسره اخيستله. ستيوارټ ص ۳۳۰

بر سېره پر دې چې د امان الله خان د اجتماعي اصلاحاتو په مقابل کې پراخ مذهبي عکس العمل موجود، او تقريباً په هر جومات کې پنځه وخته په ميليونو مسلمانانو د هغه په مقابل کې د ملايانو تيليغات اورېدل. برسېره پر دې چې په اروپا کې د هغه د ملکي ثريا په لوڅ مخ او لوڅو مروندونو کې اخيستل سوي عکسونه د افغانستان په عنعنوي او بې سواده ټولنه کې لاس پر لاس کېدل، او ټولو خلکو خپل پاچا تکفيراوه، يا يې لږ ترلږه د تکفير فتوا منله. او برسېره پر دې چې گل آغا مجددي د څلورو سوو مذهبي عالمانو او مشهورو ملايانو څخه د امير د کفر فتوا تر لاسه کړې او دافغانستان په اطرافو کې يې خپروله ستيوارټ ص ۳۹۰ امير امان الله خان د خپلو بې وختو اصلاحاتو د راوستلو په برخه کې له خپل جدیت څخه لاس وانه خيست او په دغه وخت کې يې هم پېغلې نجونې د تحصیل دپاره ترکيې ته واستولې، او په دې توگه يې لگېدلى اور نور هم تازه کړ.

د کال ۱۹۲۸ د سپتامبر د مياشتې د وروستيو شپو ورځو څخه د کابل په جنوب، شمال او ختيځ کې د بنوربنونو اورونه ولگېدل. په ختيځ کې د شينوارو او کوچيانو ترمنځ او څو تنو شينوارو د وژل کېدلو په قضيه کې محلي حکومت سمه فيصله ونه کړه؛ د وژل سويو شينوارو قاتلان کوچيان يې بنديان کړل او څو ورځې وروسته يې بيرته خوشي کړل. حاکم اعلى، چې مخکې هم د رشوتونو په اخيستلو مشهور وو، د شينوارو په گومان، په دې قضيه کې رشوت اخيستی او د دوى د عزيزانو قاتلان يې خوشي کړي وه. او د بلې خوا په همدغو شپو ورځو کې امان الله خان يو شمير نجونې په ترکيه کې د تحصیل لپاره انتخاب کړي او د مشرقي له لارې يې د شينوارو په سيمه کې په لاريو موټرونو کې د پېښور خواته بوتلې. شينوارې، چې مخکې لا حاکم اعلى ته په قار وه، دې مسلې نور هم وپارول او د ملايانو په هغو فتواوو يې باور راغى چې ويل يې اعليحضرت امان الله خان کافر سوى دى. پر ملکي او نظامي تاسيساتو يې حملې وکړې او يوه چونۍ يې په بلې پسې تسليم کړه. په لږ وخت کې واره بنوربن، چې پخپله شينوارو هم د يوه لوى او عام بنوربن کولو په نيت نه وو پيل کړى، زور واخيست او مرکز ته هغه وخت اطلاع ورسیده چې خبره له خبرې تيره وه. مرکزي حکومت د دې بنوربن د کرارولو لپاره شير احمد خان، د مشرقي د رييس تنظيمه په حيث ورواستاوه. شير احمد خان د قوي په زور د بنوربن د

کرارولو پر ځای د سرخزود، چپر بهار، خوگیاڼیو او لغمانیو له قومونو څخه مرسته وغوښته او هغوی ته یې د شینوارو په مقابل کې وسلې ورکړې. محلي خلک یې، چې پخوا لا ملایانو او حضرتانو د حکومت پر ضد تبلیغات او پروپاگانډونه ورته کړي وه، په لوی لاس وسله وال کړل او په لږ وخت کې بنورین ډیر پراخ سیمه ایز شکل واخیست. یاغیانو بالاخره د جلال اباد ښار محاصره کړ او ایله دغه وخت امان الله خان متوجه سو چې د مشرقي بنورین تر هغه چې مخکې یې فکر کیدې ډیر جدې دی. اعليحضرت امان الله خان د محمد خان یاور تر قوماندانی لاندې، چې پروفیسر محمد علي یې د دربار یو نازولی بولي او وایي چې په ژوند کې یې عسکري تجربه نه درلوده، د جلال اباد د محاصرې د ماتولو لپاره یو پوځ ور واستاوه. هغه جلال اباد ته د ور تللو او د محاصرې د ماتولو پر ځای د ښار څخه شل میله لیرې په نیمه کې تم سو. د جلال اباد قوې چې هر څومره د مرستې غوښتې وکړې محمد خان یاور له ځایه ونه خوځید؛ تر څو چې په خپل پوځ کې دننه د کوهستانیانو یوې ټولې محاصره او بندي کړ او یاغیانو ته یې واستاوه. عسکري قوه ټوله چور سوه. یاغیان نور هم وسله وال او غښتلي سول او څو ورځې وروسته جلال اباد هم د یاغیانو لاسته ورغی. یاغیانو حکومتی پوستې او قشلي چور کړې، د برتانیې فونسلگری یې چور او وسوځوله. لږې ورځې وروسته قبایلي خلکو چې خپلو په اسانه لاسته راغلو بریاوو مغرور سوي وه اتفاق وکړ. شینواري، خوگیانې او په وروسته کې مهمند او نور اقوام ورسره یو ځای سول او د بنورین د کرارولو کار د حکومت له واکه ووت. محمد علي ص ص ۱۷-۱۸ اعليحضرت امان الله خان د کا بل څخه ډیره لویه قوه د شینوارو او مشرقي د دې بنورین د خپلو لپاره واستوله. الوتکو پر اولسونو باندي بمباری هم وکړې. خو بمباري نه یوازې چنداني گټوره نه وه بلکه خلک یې نور هم په قار کړل. مور مخکې اشاره وکړه چې دا قوه او څو نوري وړې او لویې قشلي د حکومتی مقاماتو د بې کفایتیو، نامردیو او حتی خیانتونو له امله یاغیانو ته تسلیم سوي. په نتیجه کې یاغیان ډیر زړه ور سول او کابل تقریباً یې دفاع پاته سو.

د دفاع وزارت په ډیرتلوار اطرافي خلک عسکری ته جلبول او وسله وال کول خو هغوی که به د جنگ میدان ته ولاړل نو جنگ یې ځکه نه سو کولای چې عسکري روزنه یې نه درلوده او تر گټې یې تاوان زیات وو، او کنه نو زیاتره به یا له بنورینیانو سره یو ځای کیدل او یا به له وسلې سره وتښتیدل. محی الدین انیس خو وایي چې د کابل جنگي طاقت صفر ته نیژدې سوی وو او د اطرافو څخه داسې اوازي را رسیدلي چې د خلکو پر عمومی روحیاتو یې ډیر منفي تاثیر کاوه. پر عسکري قواوو باندي د خوگیانیو د حملې په نتیجه کې منظمو قواوو ډیره سخته ماته خورلې وه او د دفاع وزارت مجبور سو چې هر څه عسکر چې یې درلودل هغه جلال اباد ته واستوي او د یوې لویې حملې مخه ونیسی. بحران و نجات ۵۴-۵۲

حضرتانو او ملایانو په کابل او نورو ښارونو کې خپلو پروپاگانډو او د دروغو تبلیغاتو ته زور ورکړی وو. اعليحضرت امان الله خان له دې پروپاگانډونو سره د مقابلي لپاره تقریباً هیڅ وسیله په لاس کې نه درلوده. یو ځل اوازه گډه سوه چې حکومت آذانونه بندوي او د جوماتونو دراوزي تړي. یا مثلاً پاچا کوم پیر او ملنگ ته سپکاوی کړی دی. بحران و نجات ص ۵۵

یوه اوازه په ښارونو کې خپره سوه چې امان الله خان له اروپا څخه د مرو د سوځولو ماشین راوړی دی. تردې مخکې یې یوه بله اوازه گډه کړې وه او ویل یې چې امان الله خان د مرو څخه صابون جوړوي. عوامو به ویل چې ماړه او خانان په ډیرش روپی سوځوي، نیستمن خلک وریا سوځول کیري او ملایان د ناروغيو د خپریدلو د مخنیوي لپاره سوځوي. سنیوارت ۳۹۳

دا اوازي په داسې منظمه توگه خپریدلي چې د هغه وخت لیکوالان او ژورنالیستان په دې باور وه چې رهبري ورته کیري او له یوه خاص مرکز څخه خپریري ځکه چې په عین وخت کې به په کابل، لوگر او په ټولو شمالي سیمو کې په یوه وخت کې یو شان اوازه خپره سوه او دغو اوازو د اغتشاش لمبو ته نور هم زور ورکاوه. بحران و نجات ص ۵۵

د مشرقي د سیمو بنورینونه روان وه چې د سقاو زوی حبیب الله کلکنې، چې دا وخت یې په پاراچینار کې سماوار کاوه، خپل ځان کوهدامن ته ورساوه او د خپل پخواني بادر ملک محسن په کور کې ډیره سو. د لارو په وهلو او امنیت خرابولو یې پیل وکړ. هغه د حکومتی مامورینو له ناپوهی او اداري فساد څخه گټه واخیستله. کاروانونه یې لوټل او لوی سوداگران به یې غرونو ته ورسره پورته کول او بیا به یې د ډیرو پیسو په بدل کې خوشي کول. حکومتی مقاماتو یا تشه تماشه کوله، یا له کلکانی سره شریکان وه او یا دونه بې تجربې وه چې څه یې کولای نه سواي او د وضعیت خطر یې نه احساساوه. د پاچا غوره مالو سلاکارانو هغه غولاره او د خیریت رپوټونه به یې ورکول. ځینو درباریانو د سقاو له زوی سره اړیکې درلودلې او هغه ته یې پیسې او وسلې لیرلې. محمد علي ص ۲۱ د سقاو زوی بالاخره پر حکومتی پوستو او عسکرو باندي حملې پیل کړې او یوه ورځ یې پر هغه حکومتی خزانه باندي چې د مزار څخه کابل ته ورله کیدله حمله وکړه او غونډه خزانه یې غرونو ته پورته کړه. حکومتی پوځیان د هغه په نیولو کې ناکام سول. بالاخره خبره دې ځای ته ورسیدله چې مرکزي حکومت له هغه سره د مذاکرو کولو ته مجبور سو. حبیب الله کلکانی د مرکزي حکومت له خوا د تنظیمیه هیات د رییس احمد علي خان سره خبرې وکړې او له هغه سره یې یوه موافقتنامه لاسلیک کړه. په دې موافقتنامه کې راغلي وه چې

حبيب الله کلکاني به د خپلو شريرو اعمالو څخه لاس اخلي او توبه به کاري. حکومت به د هغه او د هغه ملگري سيد حسين او نورو انديوالاتو ټول گناهونه بخښي. کلکاني او سيد حسين ته به د جنرالۍ رتبه ورکوي. هغوی ته به ۸۲ ميله توپکونه او مرمی ورکوي. هغوی هر يوه ته به د کاله ديرش زره افغانی او د هغوی ورسره ملگرو ته به د مياشتني ديرش افغانی تنخوا ورکوي. بحران و نجات ص ص ۷۵-۷۴

د سقاو له زوی سره تر دې موافقتنامې وروسته د کابل خلک يو څه بيغمه سول او اعليحضرت امان الله خان هغه ته پيغام واستاوه چی، د يوه جنرال په حيث، د مشرقي د بنورښ په خپلو کي برخه واخلې او خپلي قواوي د والي علي احمد خان سره يو ځای کړي. پاچا غوښتل چې په دې توگه يو دښمن په بل ووهي خو د سقاو زوی پوره هوښيار وو او له دې فرصت څخه يې بشپړه گټه واخيستله. هغه پوه سو چې مرکزي حکومت دونه کمزوری دی چې د بنورښ په خپلو کي له ده څخه مرسته غواړي نو د امان الله خان د ليکلي پيغام په اساس يې په قانوني توگه د عسکرو په غونډولو او د حکومتي وسلو په ويشلو پيل وکړ. کله چې ښي قواوي جمع کړي نو خپلي پالیسي ته يې تغير ورکړ او پر کابل باندي يې د حملې لپاره حرکت پيل کړ. محمد علي ص ص ۲۴-۲۳

په دغه وخت کي د تگاب امنيتي وضع هم سخته خرابه سوه او د هغي سيمي خلکو د حکومت سره مخالفت پيل کړ. حتی د تگاب اخنذاده صاحب، چې تر ډيره وخته يې د اعليحضرت امان الله خان طرفداري کوله، له مخالفينو سره خپل ږغ يو کړ. د ژمي په يوه سره شپه کي څو تنه خانان او د سقاو د زوی ملگري د ملا ويس الدين په قلعه کي را ټول سول. دوه تنه ملايان يې ورسره بوتلل. د سقاو د زوی ملا يې ور وتړله او هغه يې د پاچا په حيث اعلان کړ. بحران و نجات ص ص ۷۸

د سقاو زوی په سبا د کلکان او کوهدامن خلکو ته خپله پاچهي اعلان کړه. خپل مرستيال سيد حسين يې د جبل السراج د نيولو لپاره واستاوه او پخپله يې د کابل پر لور حرکت پيل کړ. د هغه په مقابل کي هري قوي ماته خورله او د کال ۱۹۲۸ د ډسامبر پر ديارلسمه يې د ډزو ږغونه د کابل په شاوخوا کي اوريدل سول. د کابل جنگي او پوځي وضع دونه خرابه وه چې که د حربي ښونځي اته لسو تنو شاگردانو د سقاو د زوی پر قواوو ډزي نه وای کړي ښايی په هغه ورځ يې ارگ نيولی وای. د دفاع په وزارت کي نور دفاعي قوت پاته نه وو او د دفاع وزير عبدالعزيز خان لاس و پښه وو. پروفيسر محمد علي وايی چې حتی په دغه وخت کي هم خابنو او غوره مالو درباريانو پاچاته غلط اطلاعات ورکول او هغه ته يې ويل چې د انديښني خبره نسته. دا يو څو غله دي او د کابل پر ښار باندي د حملې کولو له جاهلانه عمل څخه پخپله پښيमानه سي. خو امان الله خان پخپلو غلطيو پوه سوې وو او له دې امله ډير پښيमानه وو چې خپل هغه مامورين او افسران يې چې ده د تنگسي او ضرورت په وخت کي حساب ورباندي کولای سوای له لاسه ورکړي دي. محمد علي ص ص ۳۲

اعليحضرت امان الله خان ته نه پوځ او نه ملگري پاته وه. د هيواد پر ټولو خلکو يې ږغ وکړ چې د خپل حکومت ملاتړ وکړي او کابل له سقوط څخه وساتي. د هيواد له هري برخي څخه خلک پر پايخت باندي رامات سول. څوک په دې تمه چې د بري په صورت کي به گوندي غټ انعامونه ترلاسه کړي او څوک په دې تمه چې د حکومت د سقوط په صورت کي به په چورکي ښه برخه واخلې. د وسلو شاهي گودامونه پرانيستل سول او ټولو هغو کسانو ته وسلې او مهمات ورکول کيدل چې د خدمت کولو لپاره يې تيارې بنود. له دې وضع څخه د سقاو طرفدارانو هم گټه واخيستله او د عسکري خدمت په پلمه يې وړيا وسلې ترلاسه کړي. محمد علي ص ص ۳۴-۳۳

يوه مياشت وروسته د سقاو د زوی قواوو د کابل د ښار نيژدې شاوخوا سيمي ونیولې. اعليحضرت امان الله خان د جنوري پر څوارلسمه استعفی وکړه او د کندهار پر لور وخوځيدی. خپله پاچهي يې خپل مشر ورو عنايت الله خان ته پرېښودله. عنايت الله خان د سقاو سره د سولي لاره غوره کړه او د هغه مجددي په رهبري يې سقاو ته د سولي هيات واستاوه چې کلونه يې د امان الله خان د اصلاحاتو پر ضد دسيسې او تبليغات کړي وه. کله چې مجددي د حکومتي عسکرو مورچو ته ورسيدی نو هغو ته يې وويل چې خبره ختمه ده. امان الله خان استعفی کړې او له کابل څخه وتلی دی. هر څه به په سوله فيصله کيږي. څه عسکرو چې لای يې ښايی د سقاو په مقابل کي د مقاومت خيال درلود خپلي مورچي پرېښودلي او خپلو کورونو ته ستانه سول. عنايت الله خان، چې نور په ارگ کي د پاته کيدلو لپاره هيڅ ورته پاته نه وه، استعفی وکړه او د انگریزانو په الوتکه کي، چې سفير همفريس ورته برابره کړې وه، پېښور ته پرواز وکړ. د سقاو د زوی لښکرو ارگ ونیوی او حبيب الله کلکاني د خادم دين رسول الله امير حبيب الله په نوم پاچا سو. په مشرقي کي والي علي احمد خان، چې هغي سيمي ته د ريس تنظيمه په حيث ليرل سوې وو، ځان پاچا اعلان کړ. البته ډير ژر د خوگياڼيو او نورو قبایلو له مخالفت سر مخامخ سو او ايله ځان يې ژوندی پېښور ته ورساوه. اعليحضرت امان الله خان بيرته خپل ځان پاچا اعلان کړ او له کندهار څخه يې د کابل د نيولو لپاره عمليات پيل کړل. په دغو شپو ورځو کي سپه سالار محمد نادرخان له فرانسې څخه ځان د برتانوي هند خاوري ته ورساوه او لږي ورځي وروسته د خپلو وروڼو شاه ولي خان او محمد هاشم خان سره د افغانستان خاوري ته ننوت.

غلام نبي خان چرخي

د سپه سالار غلام حيدر خان چرخي زوی، سپه سالار غلام نبي خان چرخي د اعليحضرت امان الله خان تر ټولو وفادار او فداکار ملگری گڼل کيږي. گواکي د امان الله خان يوازينی لایق او وفادار منصبدار وو چې تر مرگه يې وفا ورسره وکړه او کله چې اعليحضرت امان الله خان د هغه د فداکاريو او قربانيو په باب رپوتونه تر لاسه کړي وي نو حتما به يې ارمانونه ور پسي کړي وي.

غلام نبي خان چرخي، چې په دغه وخت کې په شوروي اتحاد کې د افغانستان سفير وو، د هغه هيواد له حکومت څخه وغوښتل چې له امان الله خان سره په کابل کې د بېرته پاچا کېدلو په لاره کې مرسته وکړي. د شوروي اتحاد د کمونيسټ گوند سياسي دفتر په دې باره کې يوه عاجله غونډه وکړه. په غونډه کې د خارجه وزارت مقامات د امير امان الله خان د بېرته پاچا کېدلو طرفدار وه او د گې پي او مقاماتو د سقاو د زوی طرفداري کوله او وېل يې چې دا په افغانستان کې د زيارکينانو انقلاب دی او بايد چې ملاتړ يې وسي. خاطرات آقابکف ص ۳۱۲

يوه شپه د کمونيسټ گوند د سياسي دفتر په هغه غونډه کې چې ستالين، غلام نبي خان او په افغانستان کې د شوروي د سفارت پوځي آتشه پريماکوف برخه پکښې درلوده، فيصله وسوه چې د سره پوځ يوه ډله عسکر دي په افغاني جامو کې د پريماکوف تر قوماندې لاندې افغانستان ته حرکت وکړي. دوی بايد په پټه توگه د افغانستان خاوري ته ننوزي او تر کابل پورې دې پر مخ ولاړ سي. د دې لپاره چې د دوی په مقابل کې کوم خنډ پيښ نه سي نو د دې پوځي قوې ظاهري مشري دې د غلام نبي خان سره وي.

څو هفتې وروسته يوه ورځ سهار وختي د ترمز پر سرحدي ښار باندي شوروي قواوو حمله وکړه. سرحدي ساتونکو د شوروي پر الوتکو باندي ډزي ومړې خو عسکرو له الوتکو څخه د ماشيندارانو ډزي ورباندي وکړي او ټول يې ووژل. له دې څخه وروسته يوه اته سوه کسيزه بياډه قوه، چې په تاشکند کې له تر ټولو تکړه قطعو څخه جوړه سوې وه، د افغانستان خاوري ته ننوتل. له دې قوې سره ماشينداران او نوپونه ورسره وه. د مزار شريف پر لور يې حرکت وکړ او په لار کې چې يې افغاني پوځيانو مخه ونيوله هغه يې ټول له منځه يوړل. د دې قوې په مقابل کې د مزار شريف په شاوخوا کې مقاومتونه وسول خو ډير ژر شند سول او د شوروي سرو عسکرو، چې افغاني جامې يې په ځان کې وي، ډير ژر د مزار شريف د ښار کنترول واخيست. د حملې له پيل څخه د مزار شريف تر نويل کېدلو پورې د افغانانو د تلفاتو شمير دوو زرو تنو رسيدري. خاطرات آقابکف ص ۲۰۵-۲۰۴

محی الدين انيس هم وايی چې وروستنی مقاومت د سقاو د زوی د ريس تنظيمه له خوا وسو چې له ايبيک او تاشقرغان څخه يې دوه زره تنه جمع کړي او د مزار شريف پر ښاري يې يرغل وکړ. خو له يوې لنډې مقابلې وروسته، سقاويانو ماته وخوړه. بحران و نجات ص ۱۹۷ خو د حيرانتيا خبره دا ده چې محی الدين انيس د سقاويانو د حکومت دا تبليغ نه مني چې وايی د روسانو قواوو د افغانستان پر خاوره باندي حمله کړې ده او وايی هغه څوک چې را روان وو، روس نه بلکه غلام نبي خان وو. مگر په حقيقت کې د سقاويانو تنظيمه هيات د وطن پر خاوره باندي د روسانو د حملې د آوازي په گډولو سره يو لوی چال وواهه. ځکه چې که يې ويلي وای چې غلام نبي خان حمله کړې ده نو خلک به داسې فکر وکړي چې ورور وژنه کيږي او را غونډ به نه سي. هغه کتاب ص ۱۹۶

آقابکف وايی د سقاو د زوی مجاهدين اکثر هغه بخارايی او ترکمن مهاجرين وه چې د مزار شريف په ختيځ کې را غونډ سوي وه او د غلام نبي خان د قواوو د پرمختگ مخه يې نيوله. غلام نبي خان هم د مزار شريف او د ښار د شاوخوا خلک را غونډ کړل او د سرو عسکرو سره يو ځای يې د تاشقرغان پر لور حرکت پيل کړ. د تاشقرغان سره نيژدې د دواړو قواوو ترمنځ ډير سخت جنگ وسو. د سقاو قواوو له شپږ ساعته جگړې څخه وروسته ماته وکړه او تقريباً درې زره تنه يې ووژل سول. د غلام نبي خان او روسانو قواوو په ډيره اسانۍ د تاشقرغان ښار ونيوی او د خان اباد پر لور يې پرمختگ پيل کړ. خاطرات آقابکف ص ۲۰۵

محی الدين انيس وايی کله چې د مزار په باره کې د سقاو زوی ته خبر ورسیدی نو هغه د کابل د شاوخوا او کوه دامن څخه، په وچ زور، د سيدحسين په مشرۍ، يوه قوه چې شمير يې څلور زرو ته رسیدی د غلام نبي خان سره د جگړې لپاره وليرله. د ايبيک په شاوخوا کې د دواړو قواوو ترمنځ يوه سخته جگړه وسوه د سقاويانو قوې ماته وکړه او سره وپاشل سوه. سيد حسين د بدخشان خواته عقب نشيني وکړه. له بدخشان څخه يې څو نورې حملې هم وکړې خو ټولې ناکامې سوي. له خلکو سره دا هيله پيدا سوه چې گوندي غلام نبي خان به هيواد وژغوري. خو له بده مرغه چې هغه ته غلام صديق خان تلگرام واستاوه چې امان الله خان له وطنه وتلی دی ته هم ووزه. غلام نبي خان هم يوه ورځ وروسته بېرته د روسيې خاوري ته ننوت. بحران و نجات ص ص ۱۹۷-۱۹۸

آقابکف وايی، په داسې حال کې چې جنگ روان وو، مسکو ته خبر ورسیدی چې امير امان الله خان يو ناڅاپه د سقاو له زوی سره له مبارزې څخه لاس اخيستی دی او له کندهار څخه هند ته تښتيدلی دی. په دې صورت کې زمور د ليرل سوي قوې کار هم نيگری پاته سو او غلام نبي خان ته هم له عقب نشينی پرته بله لاره پاته نه سوه. د سره پوځ ټولو عسکرو، د

ماسکو په امر، له جنگه لاس واخيست او درې ورځې وروسته ټول د شوروي په خاوره کې په خپلو قطعو کې ځای پر ځای سول. خو اقا بکف د شوروي د قواوو د عقب نشینې بل دلیل دا بولي چې په افغانستان کې په سفارتخانو کې او د اروپا په مطبوعاتو کې، په افغانستان کې د شوروي د قواوو د مداخلې خبره ډیره توده وه او گې پې او ته په دې باب اطلاعات رسېدلي وه چې ټوله نړۍ د شوروي په مداخلې خبره سوې ده. ټولو خارجي هیوادونو، له هغې جملې څخه ایران او ترکیې، چې د شوروي اتحاد دوستان وه، د شوروي له مداخلې سره مخالفت ښودلی او په حقیقت کې دا خبره ډیره عجیبه ښکارېده چې یو کمونیستي هیواد، سلطنت ته، د یوه پاچا د بیرته رسولو لپاره فعالیت وکړي. خاطرات اقبکف ص ص ۲۰۶-۲۰۵

آقابکف وروسته لیکي چې په ماسکو کې د افغانستان مختار وزیر غلام نبي خان زموږ څخه وروسته وغوښتل چې د افغانستان په جگړه کې د نادرخان طرفداري وکړو. خارجه وزارت له هغه سره ژمنه وکړه چې که نادرخان د افغانستان په جنوب کې د انګلیسانو پر ضد سلوک اختیار کړي نو له هغه سره به معنوي مرسته وکړي. هغه کتاب ص ۲۰۷

نتیجه

د افغانستان په بېلو بېلو سیمو کې د سپه سالار محمد نادر خان جنګونه او د سقویانو څخه د کابل د تخت نیول زموږ د مضمون موضوع نه ده. نادرخان د ۱۹۲۹ کال د اکتوبر پر پنځه لسمه پاچا سو. د نوامیر پر لومړۍ نیټه یې د سقاو زوی، د هغه ورور او د هغه یوولس تنه مهم ملګري او مشران اعدام کړل. اعلیحضرت محمد نادرشاه د اعلیحضرت امان الله خان اکثر اصلاحات تعقیب کړل او د قدرت په څلور کلنه دوره کې یې داسې پرمختګونه راوستل چې چاپي انتظار نه سو کولای. د هغه د قدرت زمانه او پرمختګونه زموږ د مضمون موضوع نه ده. نادرخان د عسکرۍ په وخت کې یو لایق سپه سالار او د پاچهۍ په وخت کې یو هوښیار سیاستمدار وو. خو که یې د خپل استعداد او لیاقت څخه د امان الله خان سره د مخالفت کولو څخه نه بلکه د روغې کولو لپاره کار اخیستی وای ښایې د افغانستان تاریخ بل رنگ درلودلای وای. لیون پولادا په دې باره کې ډیر ښه قضاوت کوي او وایي چې که دا دواړه مشران سره یو لاس وای نو ښایې چې امان الله خان خپل تخت ژغورلی وای او نادرخان د هغه قاتل له مرمیو څخه بچ سوې وای چې د ده څلورکلني پاچهۍ ته یې خاتمه ورکړه. پولادا ص ص ۲۰۴-۲۰۵

داسې ښکاري چې نادرخان د دوستۍ تر پاللو د دښمنۍ په پاللو کې ټینګ وو. نادرخان ټول هغه کسان چې د اعلیحضرت امان الله خان په دوره کې یې اختلاف ورسره درلود او د افغانستان په خاوره کې په لاس ورغلل یو په یو یا اعدام او یا د بنديخاني شومه کړل او چې څه پاته وه نو د هغه دیکتاتور ورور سردار محمدهاشم خان یا مړه، یا تبعید، یا تښتې ته مجبور او یا په زندانونو کې وراسته کړل.

اعلیحضرت امان الله خان له خپل ملت سره د یوه مهربان پلار او یوه خواږه ورور په څیر مینه درلوده. له هیواد سره د هغه عشق یوازي د شعر په ژبه افاده کېدلای سي. هغه په هیواد کې ټول اوسیدونکي خلک افغان بلل. د افغانستان خلکو د څه باندي یوې پیړۍ استبداد، داخلي جنګونو او انارشیزو څخه وروسته هغه ته ضرورت درلود. که هغه په قدرت کې پاته سوې وای افغانستان ښایې د وروستیو څه باندي دريو لسيزو ناخوالي لیدلي نه وای. په افغانستان کې، د امان الله خان په مقابل کې ټولي ستونزي د هغه د اصلاحاتو سره د ملایانو، حضرتانو، پیرانو او د زرو فکرونو د څښتنو سردارانو د اختلاف له امله را پیدا سوې. هغه ته په کار وه چې د خپلو اصلاحاتو څخه یې دفاع کړي وای. دفاع په دفاعي توان کېدلای سوای او هغه توان ته ده لازمه توجه ونه کړه. ویل کېږي چې هغه باید خپل پوځ تقویه کړی او بیا یې د اصلاحاتو پروګرام وړاندي کړی وای. دا خبره ډیره پرځای ده، مګر کله چې مور گورو چې د سقاو د لښکرو مخه د حربي ښونځي اته لس تنه تر سر تیر شاگردان را گرځولای او، د لنډ وخت لپاره، د ارګ او کابل د سقوط مخه نیولای سي نو ویلای سو چې یوازي پوځي کمزوری د امان الله خان ملا نه ده ماته کړې بلکه د افغانستان د خلکو او خاورې له دښمنانو سره د ارادې کمزوري او د نیژدې ملګرو نامردي د هغه د سلطنت ډیر مهم عامل سو. امان الله خان په تبعید کې د خپلو ویناوو په ترڅ کې دې خبرې ته څو ځله اشاره کړې ده چې هغه پوځي شکستونو نه بلکه د نیژدې

مامورینو او مقاماتو نامردیو او خیانتونو د تخت پرېښودلو ته مجبور کړ. پولادا ص ص ۲۰۶

د اعلیحضرت امان الله خان د سقوط او له هیواد څخه د وتلو علتونه به ډیرزیات وي. خو څرنگه چې نه له بیکارۍ څخه د خلکو شکایتونو، نه د لوري د لاسه د خلکو ښورښونو، نه د رشوت خورو او فاسدو مامورینو د لاسه د خلکو بغاوتونو او نه د ملایانو او پیرانو تبلیغاتو هغه ته ماته ورکړې، بلکه د جنګ په میدانونو کې یې، چې ښایې د ټولو پورتنیو علتونو په نتیجه کې پیل سوې وي، ماته خورلي ده نو ځکه مور وایو چې پوځي کمزوري د هغه د ماتیدلو اصلي علت سو. که له هري حادثې سره د مقابلي لپاره جلا جلا قوتونه موجود وای ښایې خبره دونه ژر خرابه سوې نه وای. سر پرسي سایکس وایي د تاریخ په محکمه کې هغه ځکه محکوم دی چې پر افغانستان باندي د سقاو د زوی مصیبت ده نازل کړ. خو په دفاع کې یې ښایې دا وویل سي چې د هغه ډیر زیات اصلاحات چې ده خپل تخت ورباندي بایلود لازم او گټور وه او په اینده کې

به کرار کرار عملي سي .سايکس ص ۳۱۷

ځيني مورخين په دي عقیده دي چي امان الله خان بايد لومړی خپله ټولنه بڼه په غور کتلي او پيژندلي وای. او وروسته يې د خپلو ژورو او هر اړخيزو اصلاحاتو عملي کولو ته ملا تړلي وای. هغه بايد دا معلومه کړي وای چي په هغه قبایلي سستم کي چي د ده نيکه امير عبدالرحمن خان، د مرکزي حکومت د ټينگولو په منظور، گوزار ورکړی وو څوموره زور پاته دی. اعليحضرت امان الله خان بايد د اصلاحاتو او د پوځ د غښتلي کولو او د هغه په زور د قبایلو د احتمالي مقاومت د ماتولو کارونه په يوه ځل او يو ځای نه وای پيل کړي. دواړه کاره کول هغه ته ممکن نه وه. د هغه نيژدې پوځي سلاکار سپه سالار محمد نادر خان هغه ته تر هر څه مخکي د پوځ د غښتلي کولو او بڼه روزلو مشوره ورکړي وه. پولادا ص ص ۲۷۳ - ۲۷۴ دغه راز افغانستان په وچه کي راگير نيستم هيواد دی. امان الله خان په داسي شرايطو کي بنو گاونډيانو ته اړتيا درلوده چي د تنگسي په وخت کي د هغه له دښمنانو سره مرسته ونه کړي او که له ده سره خواخوږي نه کوي نو لږ ترلږه بيطرفه خو پاته سي. امان الله خان له يوې خوا د برتانوي هند پر ضد، چي د خپل وخت تر ټولو لوی استعماري طاقت وو، تبليغات کول او په وچ زور به يې د هغو دښمني را پاروله. اعليحضرت امان الله خان په ارادو قبایلو کي پيسې ويشلي او له برتانيې سره دا اندېښنه وه چي دا پيسې له شوروي اتحاد څخه راځي. پولادا ص ص ۲۴۶-۲۴۷ برتانوي هند به هم په خپل وار دننه په دربارکي د ناراضی عناصرو سره تماسونه ټينگول او چي څه وخت وروسته د امان الله پر ضد په ټول هيواد کي د بغاوت اورونه بل سول نو د هغه مخالفو ملايانو او پيرانو ته يې د برتانوي هند په خاوره کي د ازادو تبليغاتو او پروپاگانډونو او په قبایلو کي د وړانکارو د کولو زمينه برابره کړه.

کله چي امان الله خان د کندهار څخه د کابل د بېرته نيولو دپاره پوځي عمليات پيل کړل او ځان يې تر غزني پوري ورساوه. هلته يې د غلجيو له قبایلي خلکو څخه گيله وکړه چي ولي د ده د حکومت پر ضد جنگيږي. هغوی ورته وويل چي ستا دښمنان دوه تنه دي. يو د سقاو زوی او بل پير صاحب. شيرآغا د غلجي قبایلو پير صاحب وو چي لکه بد شگون په ډيره چټکۍ د هند له لوري د غزني پر لور روان وو او په لار کي يې خپل غلجي مريدان پر امان الله خان باندي حملو ته تشويقول. شيرآغا او د هغه سره ملگرو ملايانو تبليغ کاوه چي د کابل تخت د سقاو د زوی په لاس کي دی. نو په دي صورت کي امان الله ياغي دی. ستيوارت ص ص ۵۵۶-۵۵۷

اعليحضرت امان الله خان، پر دي برسیره، له خپل شمالي گاونډي شوروي اتحاد سره هم بني اړيکي نه درلودلي او حتی د پاچهی په لومړيو کلونو کي يې ډير سخت مخالفتونه ورسره پيدا سول. امان الله خان بنيای غوښتل چي په سيمه کي د ټولو او يا ډيرو اسلامی قومونو او هيوادونو مشري وکړي. د هند د خلافت گوند د وخته لا فيصله کړي وه چي، د عثمانی امپراطوری د سقوط څخه وروسته به، د خلافت چپنه ده ته ور اغوندي. ځوان اعليحضرت به دغه راز فيصلو حتما مغرور کړی او د اسلامي نړی، يا لږترلږه د گاونډيو اسلامی هيوادونو، د مشرۍ آرزو به يې ورپيدا کړي وي. اعليحضرت امان الله خان، لکه څرنګه چي يې په ازادو قبایلو کي د انګريزانو پر ضد تبليغات کول، د شوروي اتحاد په اسیايی هيوادونو کي يې هم باسماچيانو(د شوروي رژيم مخالفو وسله والو جنگياليو) ته مرستي ور پيل کړي. حتی د جنگ وزير نادر خان يې، د فرغانی له ياغيانو سره د نيژدې تماس ټينگولو لپاره قطعن ته واستاوه. خپل نور عالی رتبه مقامات يې، د همدغه مطلب لپاره، مزار شريف او هرات ته وليرل. ادمک ص ص ۷۰-۷۱

امان الله خان په مرکزي اسيا کي د خپل نفوذ د زياتولو لپاره له بخارا سره ډيپلوماتيک اړيکي ټينګ کړل. په ترکستان کي يې د شوروي د مخالفينو د مقاومت له مشرانو سره تماسونه ټينګ کړل او وسلې او جنگيالي يې وليرل. گريگوريان ص ۲۳۵

شوروي اتحاد د افغانستان د دغه راز مداخلو او غير دوستانه سلوک له امله په ماسکو کي د افغانستان سفير غلام نبي خان چرخي ته خپل احتجاج واستاوه او افغانستان ته يې اخطار ورکړی چي بايد له دغه راز اعمالو څخه يا لاس واخلي او يا به يې دغه راز مداخلې بڼه عواقب ونه لري. ادمک ص ۷۱

که څه هم چي افغانستان شوروي اتحاد ته اطمینان ورکړ چي د هغه هيواد په داخلي چارو کي به مداخله نه کوي او په عمل کي يې هم د شوروي اتحاد باور تر لاسه کړ او اړيکي بېرته دوستانه سوي خو داسي ښکاري چي افغانستان يو ځل بيا د آمو په سيند کي د ښکې قلا په ټاپو کي هغو تقريباً زرو تنو اوزکو ته ځای ورکړی وو چي د شوروي اتحاد څخه تښتيدلي او هغه ټاپو ته ورغلي وه. اوزبکو ياغيانو له هغه ځايه څخه د شوروي حکومت پر ضد پوځي عمليات کول او شوروي قواوو هغه ټاپو د کال ۱۹۲۵ د ډسمبر په مياشت کي اشغال کړ. د افغانستان حکومت پر خپله خاوره باندي دا تيری ونه زغامه او اعلان يې وکړ چي د هغه هيواد پر پاکه خاوره باندي شوروي قواوو تيری کړی دی. امان الله خان د شمال لوري ته د پوځي قواوو د ليرلو امر وکړ. خو شوروي قواوو په هغه ټاپو کي د ياغيانو قواوي ډري وري کړي او نور يې دا کوچنی ټاپو په دي نه ارزاوه چي د دواړو هيوادونو ترمنځ اړيکي ورباندي څر پر سي او په لوی لاس ځانته يو بين المللی ډيپلوماتيک جنجال پيدا کړي. شوروی قواوي د ۱۹۲۶ کال د فبروري په مياشت کي بېرته پر شا سوي او د دواړو

هيوادونو ترمنځ د دوستۍ د موافقې په نتيجه كې هغه ټاپو د افغانستان خاوره وگڼله سوه. كه څه هم چې دا جنجالونه به پر خپل وخت فيصله سوي وي خو بيا هم د د گاونډيو هيوادونو په تاريخ كې يو فصل دی او لږ ترلږه په يوه ټاكلي وخت كې به يې د گاونډيانو ترمنځ زړه بډاوی او په اينده كې بډبيني پيدا كړي وي.

اعليحضرت امان الله خان په ډيره ځوانۍ كې قدرت ته ورسيدی. هغه نه تجربه او نه مطالعه درلوده. به يوه وروسته پاته ټولنه كې زيږيدلی او لوی سوی وو. د بهرنۍ نړۍ او د هغې د پرمختگونو په باره كې يې يوازي كيسې اوريدلي وي. پر خپلې خاورې او خلكو مين وو او له ترقۍ او پرمختگ سره يې ليونی مينه درلوده. هغه په هره برخه كې پرمختگ غوښتی خو د پرمختگ په لارو چارو نه پوهيدی. هغه ته په هيواد كې د اصلاحاتو د بنسټونو ور معلوم وه، او يا بنايی د خوست د پاڅون څخه وروسته ښه ورته څرگند سوي وي، خو د اصلاحاتو د بنسټونو سره د مبارزې، د هغوی د كرارولو او يا له منځه وړلو چل نه ورتلی. امان الله خان د قبایلو سره د گوزارې كولو او د هغوی د مقاومت د روحيې د ماتولو څخه نيولې په اقتصادي، اجتماعي او فرهنگي ساحو كې د اصلاحاتو راوستلو او پوځ د روزلو پورې په هره ساحه كې ښو مشورو او ښو سلاكارانو ته ضرورت درلود. خو هغه يو پاچا وو. د هغه فيصله چا نه سوه ماتولای او خبره يې آخري خبره وه. د پاچاهانو، معمولاً، هغه مشورې خوښي وي چې د دوی پرزړه جوړي وي. هوبښيار او صادق خلك خپلو مشرانو او پاچاهانو ته غلطې مشورې نه سي وركولای او كله چې د پاچا له بيخايه نقشو سره مخالفت وكړي او يا سم سر ورسره ونه ښوروي نو خپل مقامات له لاسه وركوي او له نظره لوبيري. د هغوی ځای معمولاً هغه غوره مالان، نالايق او ابن الوقت كسان نيسي چې د پاچا د خوښي سره سم مشورې وركوي. له دغه ځايه څخه د پاچاهانو تباهي پيل كيږي.

اعليحضرت امان الله خان ته خپلو نيژدې هوبښيارو سلاكارانو او مشروطه غوښتونكو مشوره وركړې وه چې په يوه مشروطه نظام كې د صدراعظم او پارلمان درلودل حتمي دي. ځكه نو هغه د ارو پا له سفر څخه د راستنيدلو نه وروسته د اكتوبر پر پنځمه نيټه په خپله څلورمه وينا كې وويل چې ما د صدارت د مقام لپاره شيراحمد خان خوښ كړی وو او هغه ته مي د كابينې د جوړولو هدايت وركړی وو. خو څرنگه چې مهم كسان ل هغه سره همكاري كولو ته حاضر نه دي نو ما فيصله وكړه چې تر څو پورې نوی پارلمان را غونډيري نو د صدارت چاري به پخپله پ مخ بيايم. ځكه چې يوازي زه كولاى سم چې د انقلابي اصلاحاتو كارونه پر مخ بوزم. زه يو انقلابي پاچا يم او غواړم چې د ټولني د ژوند په هره مرحله كې يو انقلاب راولم. هر هغه مامور چې نه غواړي زما سره د زړه له كومي همكاري وكړي بايد استعفى وكړي. د كابل د گمرک ريس عبدالرحمن خان لودين پورته سو او خپله استعفى يې وړاندي كړه. ادمک ص ۱۳۷ په دې توگه په يوه او بل ډول او په يوه او بله مرحله كې د امان الله خان د كار او صادق ملگري ورڅخه بيل سول او ميدان هغو كسانو ته پاته سو چې هيواد يې بالاخره د اغتشاش لمنې ته وغورځاوه.

اعليحضرت امان الله خان ته له خپل پلار څخه په خزانه كې ۱۵۰ ميليونه روپۍ پاته سوي. دا دونه پيسې وي چې كه، د منظمو كلنيو عايداتو سره يو ځای، سمې لگول سوي وای نو تقريباً د هرڅه لپاره يې بس وي. خو امان الله خان هغه پيسې د بنابستو قسرونو په ابادولو، چې د هغوی د جوړولو لپاره مهندسان يې زياتره له بهر څخه راغوبښتل، په ډيرو زياتو هيوادونو كې د سفارتخانو په پرانيستلو، چې ډير زيات لگښتونه يې غوښتل او زياترو سفارتخانو ته اصلا ضرورت هم نه وو، د الوتكو په راښوولو، بهر ته د محصلينو په ليرولو او ماشينونو په راښوولو او له بهر څخه د انجنيرانو او ډاكټرانو په استخدامولو ولگولې. افغانستان دې ټولو شيانو ته ضرورت درلود. امان الله خان دغه ضرورت احساس كړی وو، خو په داسې هيواد كې چې هر څه ته ضرورت لري نو د هر ضرورت د ليري كولو لپاره جلا او پروخت گام پورته كول په كار دی. محمد نادرخان وايی د كابل په لارو كوڅو كې هره ورځ په لس هاوو خارجي ډاكټران او انجنيران دي خوا ها خوا گرځيدل او هيڅ كار يې نه درلود. د انجنيرانو لپاره نه پروگرام وو، نه پلانونه وه چې دوی كار ورباندي وكړي او نه سامان وو چې دوی د كار كولو په وخت كې هغه استعمال كړي. په ښوونه او روزنه بې خرته پيسې لگيدلې او پيسې لكه اوبه داسې روانې وي. ضمناً پوځ او د پوځ لگښتونه به خطرناکه ډول كم سول او دولت نه سو كولاى چې په ولاياتو كې د ناكراريو د مخنيوي لپاره كار ورڅخه واخلي. ادمک ص ۸۷

د ډيلي ميل خبريال رانلد وايلډ چې د اعليحضرت امان الله خان د پاچهي په وروستيو شپو ورځو كې كابل ته تللی وو وايی چې يوه بهرني سري سلام رته وكړ ويل يې زه سيگنور پيري يم. په انگليسي ژبه خبري كوم. زه دلته د بی سيم انجنير يم او د افغانستان د حكومت لپاره كار كوم. خو دلته بی سيم نسته. وايلډ ص ۱۴۸

د امان الله خان ورور كبير، چې د روغتيا وزير وو، د ملكي روغتون جرمني آمر ته وويل چې په روغتون كې بايد د ايکس ري ماشين ودرول سي. هغه ورته وويل چې د ايکس ري ماشين دونه زياته بيه نه لري و خو د هغه چلول ډيري زياتي پيسې غواړي او هغه پيسې په نورو ځايونو كې بايد ولگولي سي. كبير ورته وويل چې د ماشين د چلولو لگښت نسته. ځكه چې له هغه څخه كار نه اخيستل كيږي. خو مور بايد دا وويلای سو چې په كابل كې د ايکس ري ماشين لرو. د امان الله خان ايراني سكرتر هغه ماشين د كبير تر پيشنهاده كړي قيمت لس چنده ارزانه واخيست. كبير بې آبه سو او استعفى يې وكړه. سټيوارټ ص ۳۰۰

امان الله خان، د ده په اصطلاح يوه انقلابي پاچا په حيث، د خپلو اصلاحاتو پر داسي اړخونو د ليونتوب تر سرحده ټينگار وکړ چې د افغانستان د وروسته پاته ټولني لپاره يې منل تقريبا غير ممکن وه. هغه د چادري سره د تعصب تر سرحده مخالفت وکړ او يوه ورځ يې په کابل کې په عمومي باغ کې يوه بنځه په چادري کې وليده. په زوره يې ورباندې چيغه کړه چې د دې چادري سره دلته څه کوي. پخپله ورغی د بنځې څخه يې چادري ليري کړه او اور يې ورته واچاوه. بنځه مجبوره سوه چې لوڅ مخ خپل کورته ولاړه سي. بله ورځ يې يو بل سړی وليدی چې بگړی يې تړلې وه او اوږدې ماتې يې پرې ايښي وې. هغه يې پخپله ونیوی. د سلمانې دوکان ته يې بوت. ماتې يې ور وخريلې او رخصت يې کړ. سټيوارت ص ۳۷۸

که دا کيسې، چې په ځينو غربي کتابونو کې يې رپوټ ورکړه سوی دی، ومنو نو ويلاى سو چې امان الله خان د خپلو اصلاحاتو په عملي کولو کې د انقلابيگری څخه نه بلکه د ليونتوب څخه کار اخيستی دی. د کندهار ملايانو يوازي له دې کبله د امان الله خان د کفر فتوا صادره کړه چې د خپلې بنځې مخ يې لوڅ کړی وو. دا فتوا به حتما د مامورينو او وروسته د ده د سلاکارانو تر غورونو رسيدلې وي. که ده خواخوږي سلاکاران درلودلای نو حتما به يې د کندهار د خلکو دغه سخت عکس العمل ته متوجه کړی وای او بنايی چې په نتيجه کې هغه د خپل جدیت څخه لاس اخيستی او يو څه نرم سوی وای. خو له بده مرغه چې نامردو او غوره مالو ملگرو امان الله خان ته په هيڅ برخه کې داسي خبره نه کوله چې بنايی ده به يې اوريدل نه غوښتل.

مأخذونه

- ۱: محی الدين انيس: بحران ونجات طبع دوم ۱۳۷۸ مرکز نشراتي ميوند
 - ۲: عبدالحی حبيبي: جنبش مشروطيت در افغانستان چاپ ۱۹۸۵
 - ۳: مير محمد صديق فرهنگ: افغانستان در پنج قرن اخير جلد دوم چاپ ۱۹۸۸
 - ۴: عبدالحق مجددي: افغانستان از امير کبير تا رهبر کبير (حقيقت التواريخ) چاپ اول ۱۹۹۹
 - ۵: خاطرات آقا بکف ترجمه دکتور حسين ابوترايبان: چاپ اول تهران ۱۹۷۸
 - ۶: محمد ابراهيم عطايی: د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنده کتنه دريم چاپ ۲۰۰۴ ميوند خپرنوويه ټولنه
 - ۷: مير غلام محمد غبار: افغانستان در مسير تاريخ چاپ اول ۱۹۶۷ کابل
 - ۸: اعليحضرت امان الله خان: حاکميت قانون در افغانستان. د هغو يادداشتونو مجموعه ده چې اعليحضرت امان الله خان کندهار ته، په کال ۱۹۲۵ کې، د خپل سفر په ترڅ کې او له سفر څخه وروسته ترتيب او چاپ کړي دي.
 - ۹: برهان الدين کشککي: نادر افغان: چاپ مطبعه سنگي رياست عمومي مطابع کابل، ۱۳۱۰ هجري شمسي
 - ۱۰: مارشال شاه ولي خان فاتح کابل: ياداشت های من. چاپ پنجم
- 11: Vartan Gregorian : The Emergence of Modern Afghanistan 1969 Stanford University Press.
- 9: Rhea Tally Stewart : Fire in Afghanistan 1973
- 12: Ronald Wild: Amanullah Ex- King of Afghanistan Third Edition 1983
- 13: Ludwig W. Adamec: Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century 1974 University of Arizona Press
- 12: Louis Dupree: Afghanistan 1980 Edition
- 14: W.K Fraser-Tytler: Afghanistan A study of Political Developments in Central and Southern Asia 1967
- 15: Leon B. Poullada: Reform and Rebellion in Afghanistan 1973 Cornell University
- 16 🤖: Mercy Sykes: A History of Afghanistan 1940
- 17: Mohammad Ali: Progressive Afghanistan 1933 Kabul

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**